

Társadalmi innovációk a környezeti nevelés területén Európában

Témavezető:

Dr. Márkus Edina Ilona

Egyetemi adjunktus

Készítette:

Nagy Noémi

Közösségszervezés BA

Debrecen, 2024.

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	Fogalmi háttér.....	4
3.	Társadalmi innováció megjelenése a szakirodalomban	8
3.1.	Társadalmi innováció kialakulása	8
3.2.	Társadalmi innováció jellemzői és működése	10
3.3.	Társadalmi innováció fenntarthatósága	14
4.	Tanulás módszerei a környezeti nevelés jellegű társadalmi innovációban	16
5.	Az empirikus kutatás eredményeinek bemutatása.....	17
5.1.	Vizsgálat körülményei, módszerei és kutatási kérdések.....	17
5.2.	Az empirikus vizsgálat eredményei	20
5.2.1.	A társadalmi innováció kialakulása.....	21
5.2.2.	Tanulás megjelenő formái	24
5.2.3.	Társadalmi újítás, közösségen alapuló innováció	27
5.2.4.	Szervezeti háttér és tevékenység céljai.....	31
5.2.5.	Az innováció eredményei és fenntarthatósága	33
6.	Összegzés.....	36

1. Bevezetés

A környezeti nevelés témakörével 2022-ben foglalkoztam. Kutatásom során a hortobágyi bemutatóhelyszínekre érkezőket vizsgáltam főként a tanulási motiváció tekintetében. A 36.OTDK Pedagógiai Pszichológiai Andragógiai és Könyvtártudományi Szekcióban mutattam be a pályamunkámat. A kutatás során figyeltem fel arra, hogy a környezeti nevelés területén a felnőtt korcsoportot vizsgáló elméleti munkák és kutatások száma csekély, ugyanis főként a gyermek korosztályra koncentrálnak a témában megjelent írások.

Jelen kutatásban olyan társadalmi innovációkat vizsgáltam, amelyek a környezeti nevelés területén működnek. Célom a kezdeményezések vizsgálatával, hogy alaposabb ismereteket szerezzek a társadalmi innováció működéséről, kifejezetten a környezeti nevelési fókuszú innovációkat a központba állítva. Ennek érdekében elsőként a hazai és nemzetközi szakirodalmat tártam fel, majd 20 szervezet körében interjú vizsgálatot végeztem.

A társadalmi innováció területén egyre jelentősebbek a környezeti neveléssel kapcsolatos kezdeményezések. A terület kutatását különösen indokolja, hogy az Európai Bizottság 2019-ben tette közé *Az európai zöld megállapodást (European Green Deal)*, amely az aktuális éghajlat- és környezetvédelmi kihívásokra reagál és kínál megoldásokat. A megállapodás negyedik pontjában az európai éghajlati paktum kerül meghatározásra, mely kiemelten támogatja a különböző információáramlást segítő tevékenységeket. Fontosnak tartja, hogy felhívják a figyelmet a környezeti változások okozta kihívásokra és veszélyekre, valamint ösztönözi az embereket az ötletek és tervek kidolgozására. Hangsúlyozza az alulról szerveződő, környezetvédelemmel és éghajlatváltozással foglalkozó közösségek jelentőségét.

Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (European Environment Agency, 2021) szerint nem kérdőjelezhető meg az innováció szükségessége: a kérdés inkább a fenntartható Európa megvalósítását támogató innovációk típusa, növekedése és irányítása.

A kutatásom célja különböző európai országokban a környezeti nevelés területén olyan kezdeményezések, gyakorlatok feltérképezése, amelyek felnőttek részvételével zajlanak és társadalmi innovációnak tekinthetők: tehát olyan új megoldások, amelyek egyidőben elégítik ki a társadalmi igényeket, új vagy továbbfejlesztett képességekhez, kapcsolatokhoz és az eszközök, források eredményesebb felhasználásához vezetnek (The Young Foundation, 2012:18). Célkitűzés, hogy a különböző kezdeményezések hasonlóságait, azonos jellemzőit és

különbözöségeit feltárjam, továbbá alaposabban megismerjem a társadalmi innovációk működését.

Elsőként áttekintettem a hazai és nemzetközi szakirodalmat, melyek a társadalmi innováció kialakulására, működésére és jellemzőire vonatkoznak, valamint, hogy milyen tanulási formák jelenhetnek meg a környezeti neveléssel foglalkozó társadalmi innováció kapcsán. Ezt követően primer kutatást végeztem.

A kutatási kérdéseket tekintve Kozma és Márkus (2019, 2021, 2022) korábbi társadalmi innovációs kutatásaihoz hasonlóan a következő kérdésekre keresem a választ az egyes esetek vizsgálatakor:

- Miként alakulnak a társadalmi innovációk? Ki az innovátor, melyek a legfőbb okok a kezdeményezés elindítására?
- Milyen formában történik a tanulás? Hogyan zajlik a környezeti nevelés?
- Megjelenik benne a tudásátadás, valamint az egymástól tanulás?
- Milyen közösségi alapú, együttműködésen alapuló újdonság, társadalmi újítás elemeket tartalmaz?
- Milyen szektorhoz köthetőek, milyen módon képesek finanszírozni a működést? Milyen célkitűzéseik vannak?
- Melyek a legfőbb eredményeik? A tevékenységük mennyire fenntartható? Mások számára milyen tanulságokkal szolgálnak?

A kezdeményezéseket azonos szempontok szerint kívántam vizsgálni félig strukturált interjú segítségével. Közel 60 szervezetet kerestem meg Európa szerte célirányos/szakértői kiválasztás alapján, különböző adatbázisokban, szakmai közösségi felületeken keresve és a hólabda módszer segítségével. Az empirikus kutatásban végül 20 szervezet vett részt, 15 különböző országból.

2. Fogalmi háttér

Fontosnak tartom tisztázni azokat a fogalmakat, amelyek kulcsfontosságú szerepet töltenek be a kutatásomban.

Az *innováció* értelmezése számtalan tudományágban megjelenik, amelyek más-más aspektusból vizsgálják azt. Schumpeter az elsők között határozta meg az innováció fogalmát: különböző kombinációkat alkotott a gazdaságban és társadalomban megtalálható energiák és eszközök (termelési tényezők) révén. Szerinte a gazdasági rendszerek fejlődéséhez elengedhetetlen az innováció, az új kombinációk pedig lehetővé teszik a megszokott gyakorlat újítását. (Keresztes, 2013:84; Kovács, 2004).

Schumpeter az alábbi öt esetet határozza meg:

- „1.Új javak, termékek, szolgáltatások bevezetése a gazdasági újratermelés folyamatába
 - 2.Új termelési vagy kereskedelmi eljárások alkalmazása.
 - 3.Új piacok, termék-kihelyezési lehetőségek megnyitása.
 - 4.Nyers- és alapanyagok új beszerzési forrásainak feltárása.
 - 5.Új szervezet létrehozása: például monopolhelyzet teremtése vagy annak megszüntetése”
- (Kovács, 2004:53, Schumpeter, 1911)

Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) az innovációt - Schumpeter megközelítéséhez mérve - még tágabban értelmezi. Az Oslo Kézikönyv harmadik kiadásában már a termelési folyamatokon túl a marketinget, valamint a szervezést is érinti. Az OECD 2006-os meghatározása alapján „az innováció:

- új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás,
- új marketing-módszer, vagy
- új szervezési-szervezeti módszer bevezetése az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatokban.” (OECD, 2006:46)

Ebben a megközelítésben tehát jelen van a termék-innováció, amely lehet áru vagy szolgáltatás és az újítást a műszaki leírás, összetevők és anyagok, szoftver és más tulajdonságok jelentik. Az eljárás-innováció alatt termelési vagy szállítási módszereket értjük, ami megjelenhet a technológiában, berendezésben és szoftverekben. A marketing-innováció olyan módszereket takar, ami a terméktervezéstől a piacra dobáson át az árképzésig az értékesítés növelését szolgálja. A szervezési-szervezeti innováció cégek üzleti gyakorlatában, munka szervezésében és külső kapcsolatokban jelenik meg (Katona, 2006). Az OECD innovációs fogalma – a szervezet jellegéből adódóan – a termelésre, gazdaságra fókuszál.

Quintane és munkatársainak (2011) tudás-alapú megközelítése szerint az innováció nem más, mint a megszerzett új tudás. Az innováció ebben az esetben az alábbi 3 jellemzőnek felel meg. *Többszörösíthető*: az innováció létrejöttének és folyamatának megismerése lehetővé teszi, hogy a tudás birtokában azonos vagy hasonló terméket hozzanak létre akár egy másik szervezetben, cégben vagy környezetben. *Új megoldás a saját kontextusában*: az innováció közben olyan tudás generálása történik, amelyet korábban nem szerzett meg az egyén. Tehát előfordulhat, hogy az a tudás már létezik (egy bonyolult folyamatban, más környezetben), azonban az egyén nem ismerte vagy használta azt: az innováció újraalkotásához el kell sajátítania azt a bizonyos ismeretet. *Bizonyított hasznosság*: az innovációnak javítania kell az addigi helyzeten. Ez a tulajdonsága különbözteti meg a találmánytól: a találmány lehet új, de nem feltétlenül javítja a folyamatokat vagy helyzeteket. Az innováció meghatározó jellemzője, hogy hasznos a gyakorlati megvalósításban (Quintane et al., 2011).

Az innováció fogalmának alapjait Schumpeter (1911) alkotta meg a gazdasági rendszerekre, az OECD (2006) ezt kibővíti a marketing és egyéb kapcsolatokra vonatkozóan. Az előző két meghatározással ellentétben Quintane és m társai (2011) az innovációra elsődlegesen tudásszerzésként tekintenek.

A társadalmi innováció definiálására jelenleg nincsen egységesen elfogadott meghatározás.

A nemzetközi szakirodalomban gyakran hivatkozott forrás a The Young Foundation (2012:18) által létrehozott TEPSIE projekt. A tanulmány szerint a társadalmi innovációk olyan új megoldásokat (termékek, szolgáltatások, modellek, piac, eljárások stb.) jelentenek, amelyek egy időben elégítik ki a társadalmi igényeket (hatékonyabban, mint a már meglévő megoldások), új vagy továbbfejlesztett képességekhez, kapcsolatokhoz és az eszközök, források eredményesebb felhasználásához vezetnek. Azaz a társadalmi innovációk hasznosak a társadalom számára és fejlesztik a társadalom cselekvőképességét (The Young Foundation, 2012).

Míg a TEPSIE meghatározása inkább a társadalom tagjainak cselekvőképességére fókuszál, addig Benedek és szerzőtársai (2015a:50-51) értelmezése szerint „a társadalmi innováció adott közösség problémáinak megoldására ad új vagy újszerű választ a jól-lét javítása érdekében. A társadalmi innovációs potenciál pedig azon potenciális képességek összessége, amely a társadalmi innovációk létrehozását segíti.” Ebben az esetben közösségek életében a társadalmi, a gazdasági és a természettudományi innovációk együtt szolgálják a csoport jól-létét.

Forray R. és Kozma (2019) a közösségi tanulás aspektusából közelítik meg, mely szerint „a társadalmi innováció középpontjában a „közösségi tanulás” áll. [...] Társadalmi innováció egyenesen lehetetlen anélkül, hogy a közösségen belül társadalmi méretű tanulás induljon.” Az innováció során a tanulók új kihívásokra válaszolnak: az információ szerzése és elsajátítása annak érdekében történik, hogy hatékonyan reagáljon és lépjen fel az eddig nem látott kihívásra. A Forray és Kozma (2019) társadalmi innováció tanulás alapú megközelítése hasonló az előzőekben taglalt Quintane és m társai (2011) által bemutatott tudás alapú innovációhoz, addig a The Young Foundation (2019) az új megoldásokra és azok környezetre gyakorolt hatására helyezi a hangsúlyt.

A környezeti nevelés fogalma a 1977-es, Tbiliszi-ben megrendezett UNESCO-konferencia nyomán „...egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Ismeretekkel, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásain és az újabbak megelőzésén” (Vásárhelyi, 2010:34.).

A konferencia közel 50 éve alkotta meg a környezeti nevelés egyik első definícióját, amely alapot adott a későbbi meghatározásoknak.

Mubita és munkatársai (2022:119-120), hasonlóan a UNESCO meghatározásához, az egyént helyezik előtérbe, azonban kitérnek arra is, hogy miben tér el környezeti nevelés szándéka a hagyományos oktatástól. A környezeti nevelésre olyan folyamatként tekintenek, amely lehetővé teszi, hogy az egyén feltárja a környezeti problémákat, részt vegyen azok megoldásában és lépéseket tegyen a helyzet javítása érdekében. Ennek eredményeként az egyének alaposabban megértik a környezeti problémákat és felelősségteljes döntéseket hoznak, hozzájárulva az emberiség fennmaradásához. A tanulmány szerint eltér a hagyományos oktatás és a környezeti nevelés célja, ha környezetvédelmi szempontból vizsgáljuk: a környezeti nevelés szándéka, hogy bemutassa a környezettel kapcsolatos információkat annak érdekében, hogy motiválja a tanulókat a cselekvésre. A hagyományos oktatásban azonban a nevelés célja a tanulók pontos informálása azért, hogy minél mélyebb tudással rendelkezzenek az adott tárgyhoz kapcsolódóan (Mubita et al., 2022:119-120).

A Tbiliszi Nyilatkozat (1977) meghatározása alapként szolgál a Mubita és mtársai (2022) tanulmányához, hiszen mindkettő az egyéni kompetenciafejlesztést hangsúlyozza, azonban utóbbi kiemeli, miben különbözik a hagyományos oktatástól a fogalom.

Az *öko-innováció (ökológiai innováció)* meghatározásánál Klaus (2000), Klemmer és munkatársai (1999) az öko-innovációra, mint környezeti terhelések csökkentésére tekint, azaz szerintük az öko-innováció olyan intézkedéseket takar, amelyekkel új ötleteket, folyamatokat, termékeket fejlesztenek és vezetnek be, valamint hozzájárulnak a környezeti terhelés csökkentéséhez, az ökológiai célok eléréséhez a fenntarthatóság területén. Hozzáteszik, az öko-innováció megjelenhet technológiai, társadalmi, szervezeti, és intézményi innováció formában is.

Kemp és Pearson (2007) definíciója szerint az öko-innováció fogalmát nem lehet leszűkíteni az új környezetbarát technológiákra: minden környezetbarát termék és szolgáltatás öko-innovációnak számít, hiszen azok célja a környezeti terhelések csökkentése (más alternatívákkal szemben). Az öko-innováció: „egy termék gyártása, asszimilációja, felhasználása, termelési folyamat, szolgáltatás, menedzsment vagy üzleti módszer, ami újszerű a szervezet számára, és a teljes életciklusa alatt a környezeti kockázatok, a szennyezés vagy más negatív hatások csökkenését eredményezi más, releváns alternatívákkal szemben” (Kemp & Pearson, 2007:7).

Klaus (2000), Klemmer (1999) és mások az ökoinnovációt technológiai, társadalmi, szervezeti és intézményi megoldásokban látják, míg Kemp és Pearson (2007) nem tesz különbséget az innovációk között: ami a környezeti terhelést csökkenti, az öko-innováció.

3. Társadalmi innováció megjelenése a szakirodalomban

A 3. fejezetben különböző elméletek, modellek kerülnek bemutatásra a társadalmi innováció területén. Az elméletek, modellek elemzése három különböző nagy témakörre tagozódik: kialakulás (3.1. fejezet), jellemzők és működés (3.2. fejezet) és környezeti nevelés (3.3. fejezet). A társadalmi innováció témakörének áttekintése mind hazai, mind nemzetközi szakirodalom felhasználásával történt.

3.1. Társadalmi innováció kialakulása

A társadalmi innováció kialakulására számos elmélet koncentrál. Az innovációk sokszínűsége szinte követeli, hogy nem csak egy modell alapján jellemezhetőek, így részletezem Benedek és munkatársai (2015a), Baker és Mehmood (2015), Mulgan (2006) megközelítéseit.

Benedek és munkatársai (2015a) a társadalmi innováció kialakulásának okait vizsgálják, ahol a szükségleteket hierarchikusan határozzák meg, majd azokhoz rendelnek potenciális problémákat:

1. *Fiziológiai szükséglet.* Potenciális probléma például a szegénység, alultápláltság, szennyezett környezet.
2. *Biztonság.* Potenciális probléma lehet például az emberi élet vagy a tulajdon veszélyeztetettsége.
3. *Szeretet, hovatartozás.* Potenciális probléma például lehet az egyedüllét, kirekesztettség.
4. *Önbecsülés, önmegvalósítás.* Potenciális probléma például a vitalitás, kreativitás vagy hitelesség hiánya.

Baker és Mehmood (2015) tanulmányukban 2 kulcsfontosságú elemet tartanak az innováció mozgatórugójának: a szükségleteket és szükségsszerűségeket, valamint a krízis állapotát. Mindkét esetben megjelenik a társadalom cselekvőképessége, a társadalmi átalakulás. A legfőbb mozgatórugó az *egyéni és csoportos igények alapvető kielégítése*. Ezek az innovációk helyi szinten alakulnak ki, ahol a közösségek válaszolnak a kielégítetlen szükségleteikre. Elősegítik a fenntartható fejlődést, valamint kiindulóalapot adnak olyan jövő-orientált kezdeményezéseknek, amelyek közösségi fejlesztésnek tekinthetők. A másik kulcsfontosságú tényező a *krízishelyzet*: ezek a válsághelyzetek lehetnek akut jellegűek, vagy akár hosszabb távúak (például a globális környezeti változások). Ebben a tényezőben fontossá válik a krízis térnyerése, hiszen az emberek az elvontabb vagy globálisan kiterjedt problémák megoldására kevésbé motiváltak, azonban a helyi, közvetlenül tapasztalható problémák ösztönzik őket a társadalmi innovációra.

Mulgan (2006:146) szerint a társadalmi innováció javarészt olyan szervezeteknél alakul ki, amelyeknek elsődleges küldetése a társadalom területe. A gazdasági szereplők leginkább a profitmaximalizálás céljából használják a társadalmi innovációt, ugyanakkor vannak kivételek és határesetek. Mulgan (2006:149-155) munkájában részletezi a társadalmi innováció kialakulásának szakaszait: *Ötletek generálása a szükségletek megértésével és a lehetséges megoldások meghatározásával*. Az első szakaszban egy kielégítetlen szükséglet és az arra való megoldási ötlet az innováció kiindulópontja. Ezek a szükségletek lehetnek nyilvánvalók és egyértelműek, például éhezés, hajléktalanság -, vagy esetenként kevésbé nyilvánvaló, mint például rasszizmus vagy családon belüli erőszakkal szembeni védelem. A szükségletek számos módon kerülhetnek előtérbe: felindult egyének és csoportok, kampányok, politikai mozgalmak vagy alapos megfigyelés útján. A legjobb innovátorok azokra a szükségletekre válaszolnak, amelyek az állam vagy a piac nem tud megfelelően kielégíteni. *Az ötletek fejlesztése, prototípusok gyártása, kísérletezés*. A második szakaszban az ígéretesnek tűnő ötlet befogadása és gyakorlatban való tesztelése történik. Ezek a tervek gyakorlati alkalmazásuk révén fejlődnek és javulnak, de kevés terv képes fennmaradni az első, valósággal való találkozás során. A társadalmi innovációk gyakran túl korán kerülnek bevezetésre: az érintettek túl motiváltak ahhoz, hogy várjanak a kormányokra vagy nagyobb alapítványokra. Ma már számtalan módszert alkalmazhatnak ebben a fázisban: prototípusok gyártása, kísérletezés, tesztelések. *Jó ötletek értékelése, bővítése és terjesztése*. A harmadik szakasz akkor következik be, ha az innovációs ötlet a gyakorlatban működött, tehát az ötlet továbbfejleszthető, megismételhető, adaptálható, vagy franchise-ba vehető. Az innovatív társadalmi vállalkozóknak gyakran szüksége van támogató szervezetekre, így a potenciális támogatók meggyőzése érdekében különböző módszereket alkalmaznak: befektetési értékelések, hatásvizsgálatok, vagy akár olyan eszközökkel bemutatni a siker lehetőségét, mint a befektetés társadalmi megtérülése vagy láthatatlan megtérülése. *Tanulás és fejlődés*. A negyedik szakaszban az innovációk változása történik: a tanulás és alkalmazkodás során az ötletek formálódhatnak olyan módon, amelyek eltérnek az előzetes elvárásoktól, és az innováció korábbi ismeretlen következményeket, váratlan alkalmazási módokat mutathat be. Az innováció tehát egy tanulási görbe jelenik meg, ahol az innovátor a gyakorlatok kidolgozásával fejlődnek. Ebben a fázisban az ötletek újabb kontextusban valósulnak meg, továbbfejlődnek, új kombinációkat alkotnak.

A fentiekben a társadalmi innováció kialakulását tekintettem át, Benedek és m társai (2015) által az innovációt kiváltó szükségleteket, Baker és Mehmood (2015) révén a két kulcsfontosságú mozgatórugót, valamint Mulgan (2006) segítségével az innováció kialakulásának szakaszait ismertem meg.

3.2. Társadalmi innováció jellemzői és működése

A következőkben a társadalmi innováció jellemzőire, működésére reflektáló elméleteket, modelleket mutatom be. Erre vonatkozóan Portales (2019), The Young Foundation (2012), Benedek és munkatársai (2015b), Westley és Antadze (2010:2-5), Portales (2019), munkáit vettem alapul.

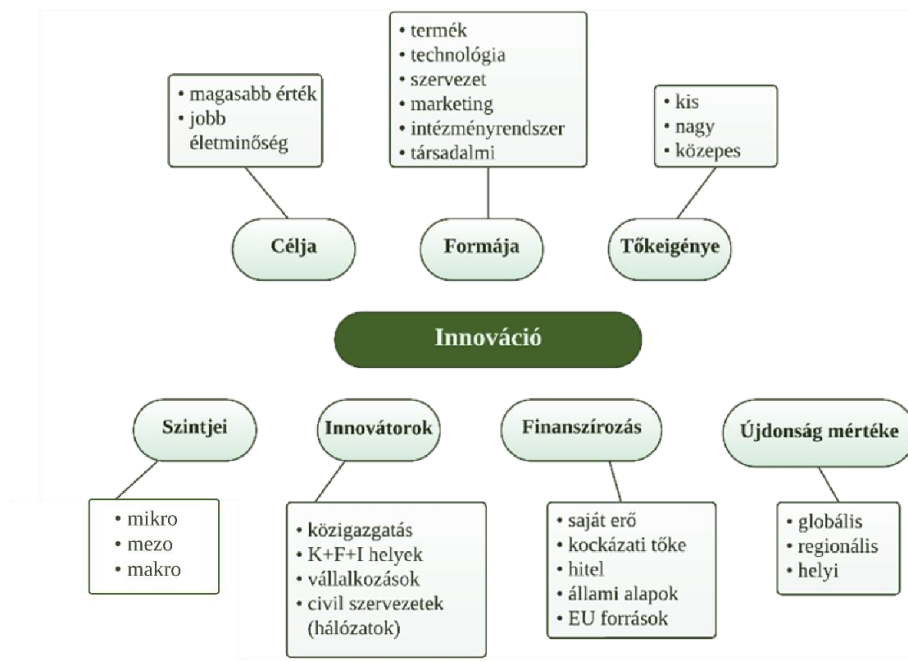
A TEPSIE projekt (The Young Foundation, 2012:17-24) bemutatja a *társadalmi innováció alapelemeit, közös jellemzőit*. Az 5 alapelem jelenléte feltétlen szükséges, a közös vonások közül legalább egynek meg kell jelennie a társadalmi innováció tevékenységében.

A társadalmi innovációnak a következő alapelemekkel kell rendelkeznie a tanulmány alapján:

1. *Újdonság*: a társadalmi innováció adott területen, szektorban, régióban, piacon, felhasználóban újnak számít, vagy új módon alkalmazható.
2. *Ötletből megvalósítás*: különbséget teszünk a találmány (ötletek fejlesztése) és az innováció (ötletek megvalósítása és alkalmazása) között.
3. *Hatékonyság*: a társadalmi innovációnak hatékonyabbnak kell lennie az eddigi megoldásoknál, mérhető javulást kell elérnie.
4. *Társadalmi igény kielégítése*: a társadalmi innováció kifejezetten egy azonosított társadalmi igény kielégítésére reagál.
5. *A társadalom cselekvőképesség növelése*: az érintettek képesek új szerepek, kapcsolatok létrehozására, eszközök és képességek fejlesztésére, valamint az erőforrások és eszközök hatékonyabb felhasználására.

A társadalmi innováció az alábbi közös tulajdonságok közül legalább eggyel rendelkezik: Szektorokon átívelő, a szektorok határvonalain fordulnak elő, bevonja több szektor szereplőit is. Új társadalmi kapcsolatokat alakít ki és képességeket fejleszt, a társadalmi innováció fejlesztései a felhasználókkal együtt és felhasználók által történik, nem pedig a felhasználók számára. Jellemezhető az érintettekkel létrehozott kapcsolata alapján. Nyitott, együttműködő és kísérletező, rengeteg ember dolgozik önállóan a közös projekten - tömegesen termel piaci struktúrák és mechanizmusok nélkül. Termelői fogyasztás és közös termelés jellemzi, a termelők és fogyasztók között elmosódott a határ. Alulról építkező kezdeményezéseken alapul, azok a felosztott rendszerek, amelyben az innováció és kezdeményezés a peremeken szóródnak szét és a hálózatok kötik össze azokat. Kölcsönösség elve érvényesül, ezen elképzelés szerint kizárólag az egymástól való függés teszi lehetővé az egyéni és kollektív jólétet. Hatékonyabb eszköz- és forráshasználat jellemzi, látens társadalmi javak felismerése, használata és összehangolása történik. Képességek és eszközök fejlesztése valósul meg, olyan részvételi megközelítés, amely lehetővé teszi az érintettek számára, hogy hosszabb távon elégítsék ki az igényeket. (The Young Foundation, 2012:17-24; Agostini et al., 2016).

Benedek és munkatársai (2015b) megfogalmazták, hogy a társadalmi és gazdasági innovációk egymással kapcsolatban állnak. Önmagában a társadalmi innováció támogatja a társadalmi csoportok életminőségének javítását, de nem elegendő arra, hogy az alacsony fejlettségű közösségeket a magasabb fejlettségű csoportokhoz emelje. A társadalmi innovációra a következők jellemzőek Benedek és munkatársai (2015b) tanulmánya szerint. Célja az életminőség javítása, például foglalkoztatottság növelésével, biztonság és környezeti feltételek javításával. Innovátorai a társadalom egységeit érintik: háztartásokat, civil és üzleti szektort, valamint a közigazgatást. Szintjei lehetnek mikro (vállalati), mezo (települési, járási, megyei) és makro (országos) értelmezésűek. Finanszírozása történhet saját erőből, állami alapokból és EU forrásokból. Újdonság mértéke jellemezhető globálisan, regionálisan vagy helyi szinten. A társadalmi és természettudományos innovációk közötti kapcsolatot a következő tipológián (1. ábra) szemléltetik:

1. ábra: Innováció jellemzői

Forrás: Benedek és munkatársai (2015b:9) alapján saját szerkesztés

Westley és Antadze (2010:2-5) a társadalmi innováció szintjeit a szervezet mérete és komplexitása alapján különböztetik meg. Szerintük fontos elkülöníteni a társadalmi vállalkozót, a társadalmi vállalkozást és a társadalmi innovációt egymástól. A társadalmi vállalkozó általában egy magántulajdonban lévő, profit-orientált vállalkozással foglalkozik. Működésében megjelenik mind a társadalmi igényekre való reagálás, mind a saját termékek és szolgáltatások forgalmazása, tehát gyakran összeolvad a gazdasági és társadalmi tevékenység. Míg a vállalkozó általában az egyénre összpontosít, addig a következő szinten elhelyezkedő társadalmi vállalkozás a

szervezetekre helyezi a hangsúlyt. A társadalmi vállalkozásokban jellemző a személyközpontúság: meghatározó, hogy ki hozta létre az adott vállalkozást és milyen személyiséggel rendelkezik az alapító. A társadalmi innováció szélesebb körben, rendszerszinten próbál változást elérni. A vállalkozókkal és vállalkozásokkal ellentétben túlmutat a szektorokon, és olyan stratégiákat, megoldásokat fedez fel, amely képes a fenntartható változás elérésére.

Nicholls és Murdrock (2012:5-7) a társadalmi innovációkat a hatások mértéke szerint hasonlóan osztják be, de szintektől függetlenül mindre társadalmi innovációként tekintenek Westley és Antadze (2010) állításaival ellentétben: mikroszinten az egyéni aktivitást értik, mezoszinten az intézményes vagy hálózatos szerveződést, makroszinten pedig a rendszerszintű tevékenységeket.

Portales (2019:8-11) a társadalmi innovációkat *szektorok alapján* különbözteti meg, mely szerint 4 forrásból származhatnak: nonprofit, állami, privát és informális szektor (2.ábra). Persze ezek nem teljesen izoláltak, kiegészíthetik egymást erőforrásaikkal, és együttműködhetnek a társadalmi változás elérése érdekében. Mindegyik szektorra jellemző, hogy az innovációk beágyazódása erősíti a gazdasági, társadalmi dinamikát és elősegíti az új struktúrák, rendszerek, intézmények létrejöttét.

2.ábra: Társadalmi innovációk szektorok szerinti megkülönböztetése

Forrás: Portales (2019:9) alapján saját szerkesztés

Nonprofit szektor (vagy másnéven harmadik szektor) számos újító megközelítés forrása, amelyek megoldást jelentenek a kezeletlen társadalmi szükségletekre, problémákra, és az állam vagy piac által elhanyagolt igények rendezésére. A *közszféra* (másnéven állami szektor) magába foglalja az állami szervezeteket, intézményeket. Programok, normák, törvények vagy más mechanizmusok által segítik elő a társadalmi változást. A hangsúlyt a következőkre helyezik: a különböző szervezetek és szektorok törekvéseinek összekapcsolódására teret adni; társfinanszírozás; normák, szabályozások és törvények létrehozása, amelyek előre mozdítják az innovációt és legitimálják a társadalmi megmozdulásokat. A *magánszektor* olyan vállalkozásokat takar, amelyek üzleti lehetőségként tekintenek a társadalmi innovációra. Felhívják a figyelmet a társadalmi

problémákra, a társadalmi felelősségvállalásra. Megjelennek olyan társadalmi vállalkozások, amelyek a társadalmi-üzleti modellre építenek, és a problémák kezelése közben képesek kitermelni a működésük fenntartásához és bővítéséhez szükséges bevételt. Az *informális szektorhoz* tartoznak azok a személyek, családok, közösségek által végzett tevékenységek, amelyek nem tartoznak a nonprofit, állami, vagy magánszektorba, de a társadalmi szükségletek kielégítésére törekednek. Ide tartoznak a civil, vallási vagy társadalmi csoportok (Portales, 2019).

Portales tanulmányához hasonlóan Nicholls és Murdock (2012:8-11) is szektoronként különböztetik meg a társadalmi innovációkat, azonban csak bizonyos **szervezeti jellemzőket** határoznak meg a magán, civil és állami szektorra vonatkozóan (3.ábra). Portales 2019-es tanulmányával ellentétben ebben a csoportosításban a negyedik, azaz az informális szektor nem jelenik meg.

	CIVIL SZEKTOR	MAGÁNSZEKTOR	ÁLLAMI SZEKTOR
Intézményi logika	közhasznúság	profitmaximalizálás	demokrácia
Tulajdonjog	közösségi	magán	társadalmi
Főbb kezdeményezettek	fogyasztók	tulajdonosok	nyilvánosság
Stratégiai fókusz	társadalmi értékek teremtése	gazdasági érték teremtése	közszolgáltat
Elszámoltathatóság	érdekeltek értékelése	közzétett beszámolók, részvényárfolyam	szavazó urna
Erőforrás-beszerzési stratégia	adományok, támogatások, saját bevétel, önkéntesek, adókedvezmények	kölcsön, saját tőke, bevétel	adó
Fő szervezeti forma	jótekonysági szervezet, szövetkezet	magáncég	osztályosodott bürokrácia

3.ábra: Társadalmi innováció jellemzői szektorok alapján

Forrás: Nicholls & Murdock (2012:10) alapján saját szerkesztés

A társadalmi innováció számára ezek a szektorok azonban nem ennyire elkülöníthetőek: minden szektorhoz elérhet a működésük, és kombinálhatják a három terület megoldásait. Például amikor egy társadalmi célú vállalkozás létrejön, akkor a magánszektorra jellemző intézményi logikát párosítja a civil szektor társadalmi célkitűzésével. Másik példa lehet egy nonprofit szervezet, ami bevételi forrással rendelkezik (Nicholls & Murdock, 2012).

Seyfang és Smith (2007) tanulmányukban beszámolnak a grassroots, azaz *az alulról építkező kezdeményezésekről*. Az alulról építkező innováció fogalma alatt értjük olyan aktivisták, szervezetek hálózatát, amelyek alulról építkezve újszerű megoldásokat alkotnak a fenntartható fejlődés érdekében, reagálva a helyi körülményekre, a közösség érdekeire és érdeklődésére (Seyfang & Smith:2007:585). A grassroots intézményesült formái lehetnek például:

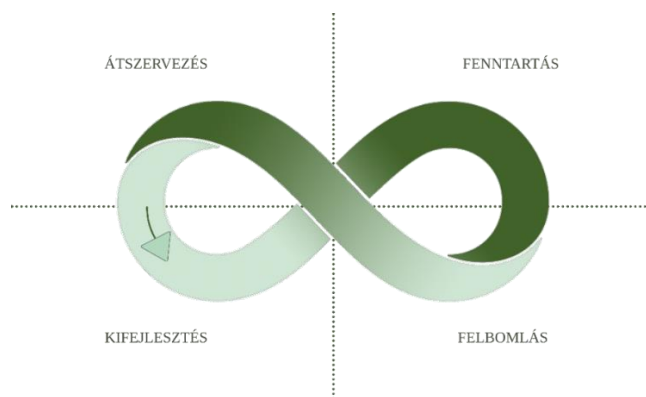
szövetkezetek, önkéntes egyesületek, informális csoportok, társadalmi vállalkozók. A forrásaik számtalan módon szerzik be, például finansziális támogatásokkal, korlátozottan gazdasági tevékenységgel, önkéntesek hozzájárulásával vagy kölcsönösségen alapuló cseretevékenységgel. A szervezetek szakmai, finanszírozási és elismertségi jellemzői széles skálán mozognak, igen eltérőek lehetnek. A grassroots területén általában kisebb, alacsony profilú, önkéntességen alapuló, lakosok vagy a közösség által vezetett csoportok jellemzőek. A grassroots legfőbb két motivációjaként megjelenik a társadalmi szükséglet (ez az elsődleges szempont) és az ideológia. (Seyfang & Smith, 2007:591-592).

3.3. Társadalmi innováció fenntarthatósága

A következőkben olyan elméleteket részletezünk, amelyben a társadalmi innováció fenntarthatóságára válaszolnak, mind például Moore és munkatársai (2012), Kozma (2019).

Moore és munkatársai (2012:91-93) vizsgálták az **adaptációs ciklust**, amely mentén a társadalmi innováció és reziliencia összefüggésével foglalkoztak. Gunderson és Holling (2002) munkájára alapozva leírták a társadalmi innovációk folyamatát: az adaptív ciklust, amely a reziliencia elméletében fontos szerepet kap. Bár a reziliencia elmélete gyakran ökológiai folyamatokra alkalmazott, a társadalmi innovációkra is megfeleltethető.

Az adaptív ciklus 4 fázisa egy véget nem érő hurok ábrázolásával történik (4. ábra).

4.ábra: Adaptációs ciklus

Forrás: Moore és mtársai (2012) alapján saját szerkesztés

Moore és mtársai (2012:91-93) a következő 4 szakaszt határozták meg. *Kifejlesztés* során a csoportok (újra)szervezése, a szükséges források – egészen a törvényalkotástól a finansziális támogatásokig – felhasználása zajlik. Az innováció sikeres elindítása vagy bővítése a cél, valamint, hogy a folyamat elérhesse a következő lépését. *Fenntartás* alatt bekövetkezik a szabályok, normák, képességek és hatékony gyakorlatok kialakítása, mely során az innováció

kiforrottá válik. Ezért a társadalmi rendszer végül annyira merevvé válik – a szabályoknak, struktúrának, domináns hatalmaknak és a forrásoknak köszönhetően –, hogy külső fenyegetés esetén könnyen sebezhető lesz, bármilyen esemény zavart okozhat ebben a rendszerben. *Felbomlás* során összeomlik a szigorú szabályozás, a rendszer. Ebben a szakaszban megvalósulhatnak új interakciók vagy ötletek, illetve a humán és más erőforrások átkombinálása kreatív módon. Akár új innovációk is létrejöhetnek, hiszen az addigi struktúra felbomlása történik. *Átszervezés* magába foglalja az egyének átcsoportosítását az újra generált innováció elképzelései mentén, a legjobb döntések kiválogatását, és valamilyen szintű rendezettség létrehozását, amely nem gátolja a kreatív alkotói folyamatot.

Kozma (2019) a társadalmi innovációt a **közösség nézőpontjából értelmezi** négy módon: az innováció indulásakor problémamegoldást jelent, majd később közösségi tanulást, szervezeti megújulást, végül társadalmi változást. A társadalmi innovációt *problémamegoldásnak* tekinthetjük: ott keletkezik innováció, ahol a hagyományos módon nem megoldható az adott nehézség. Ekkor a közösség kitalál egy új módszert a probléma kezelésére, amelyet sikeresen is alkalmaznak: akkor létrejön a társadalmi innováció. Az innováció alapja a közösséget ért kihívás vagy fenyegetés, például természeti katasztrófa, váratlan események, hatósági döntések. A *közösségi tanulás* egy újabb értelmezése lehet a társadalmi innováció fogalmának. A közösség a probléma megoldása alatt folyamatosan tanul. Jellemzője, hogy olyan ismeretet szereznek, amit előtte még nem tudtak, ez az ismeretbővítés a közösségben történik. A tanulás spontán és autonóm, valamint célja és értelme van. Bár az innováció a probléma okán jön létre, azt követően közösségi tanulás során folytatódik. A *szervezeti átalakulás* a társadalmi innováció révén a társadalmi változást jelenti: a siker nem csupán az innováció alkalmazásában keresendő, hanem a közösség megújulásában. A tanuló közösségekben kialakul a szervezettség, hierarchia. Az innovációig a közösségben működő szerkezet vagy felerősödik, vagy felborul: a problémamegoldás során biztosan változik. A *társadalmi változás* során a közösségek és a társadalom egymásra gyakorolt hatásáról beszélhetünk: a szervezettség a kialakult közösségeket társadalommá fejleszti, amely stabilitást eredményez a megtartóerőben, identitás- és eredettudatban. A társadalmat a spontán közösségek alakítják, ezáltal folyamatos átalakulásban van. Ez a két mozgás eredményezi az innováció elfogadottságát.

A fenntarthatóságra és változásokat taglalva azonban kitekinthetünk arra, hogy a társadalmat hogyan segítik az innovációk. Baker és Mehmood (2015) tanulmányában megjegyzi a fenntartható fejlődés kapcsán, hogy a társadalmi innováció kifejezetten fontos az alkalmazkodási folyamatokban. Az innováció rendszere, amely képes újdonságokat előidézni, sokkal rugalmasabb

és ellenállóbb a külső hatásokra. A társadalmi és ökológiai reziliencia egyik meghatározó tényezője az a társadalmi képesség, hogy mennyi társadalmi innovációt képes az idő során megteremteni.

4. Tanulás módszerei a környezeti nevelés jellegű társadalmi innovációban

A társadalmi innováció megjelenik a fenntarthatóság területén, ezen belül a környezeti nevelésben is.

Kozma (2019) a társadalmi innovációkra közösségi tanulásként tekint, ezzel összefonódhat Fűz és Fűzné (2020) tanulási modellje, mely szerint 3 nagy csoportra osztható a környezeti nevelés. *A tanulás a környezetről* olyan ismeretbővítés, amely a környezeti problémák megértésére vonatkozik, ilyen lehet például a történeti áttekintés, területi problémák és környezeti változások ismerete. *A tanulás a környezetben*, amikor a tanítás-tanulás módját maga a környezet adja. Magába foglalja a tapasztalatok gyűjtését a környezetben, élményként megélve azt. *A tanulás a környezetért* olyan ismeretbővítés, amely a közvetlen környezet megóvását szolgálja. Cél a tanuló cselekvőképességének fejlesztése, és a felelősségérzet kialakítása.

A társadalmi innovációk sokszínűsége okán számos formában megjelenhet a környezeti nevelés, és nem csak egy-egy halmazban, hanem a közös halmazokba is sorolhatóak az innováció során megmutatkozó tanulási folyamatok.

A környezeti nevelés során érdemes megemlíteni Kolb (1984) tapasztalati tanulás modelljét. A tapasztalati tanulás modellje szerint a tanulás négy szakasza különíthető el: a konkrét tapasztalat fázisban tartós és mélyebb tudásra teszünk szert, hiszen ez saját élmény által történik. Ezt követi a megfigyelés és reflexió, mely során a tanuló feldolgozza a tapasztalat élményét és levonja a következtetéseket. A harmadik fázisban következik az általánosítás, ahol a megszerzett tudás vagy készség beépítése és hasznosítása zajlik. A negyedik fázisban a tanuló újabb tapasztalatokat gyűjt, ezáltal kipróbálja gyakorlati helyzetekben is és fejleszti az adott készséget (Pete, 2010).

A társadalmi innováció gyakran megjelenik a társadalmi tanulással összefüggésben is. A kezdeményezéseknek előre kigondolt ötletei vannak, ugyanakkor a folyamat elindulása után folyamatosan változnak a célokhoz igazított javaslatok, a megvalósítást megelőzi az ötletek megfogalmazása, szelektálása, helyzet- és kockázatelemzés. A tanulás az érintett közösségeken keresztül társadalmi mértékű változást indít el, eredményeként pedig a tagok felfogása, viselkedése, cselekvési mintái is változnak. Ugyanakkor a hatás eléri a tágabb környezetet is, a társadalom aktivitását is növeli és kialakul a kezdeményezés mellett egy társadalmi innovációs folyamat is (Varga, 2023).

Alden Rivers és munkatársai (2015) és munkatársai 3 megközelítésben vizsgálta a társadalmi innováció alapú tanulás formáit. *Kritikus tanulásra* jellemző, hogy az egyén megkérdőjelezi az egyenlőtlenséget, igazságtalanságot alátámasztó feltételezéseket, a társadalmi problémák megoldásában aktívan részt vesz és cselekvésorientált. Az átalakulást a társadalmi változások mentén határozza meg. Szükséges hozzá társadalmi felelősségvállalás és a öntudatosság. A *transzformáló tanulás* során reflexiók hatására az egyéni nézőpontok megváltoznak, a megkérdőjelezések a felfedezést segítik. Inkább az egyéni tapasztalatok mentén bekövetkezett egyéni átalakulásra koncentrálnak. Az önfejlesztésre és az egyén-vezérelt tanulásra fókuszál, valamint társadalmi tudatosság és az öntudatosság elengedhetlen ehhez a tanulási formához. Az *ismeretelméleti tanulás* esetén a megismerési módszerek kerülnek előtérbe az alapos tudásnak köszönhetően. Támogatja a probléma meghatározásához szükséges készségeket.

5. Az empirikus kutatás eredményeinek bemutatása

A következőkben bemutatom az empirikus kutatásom részleteit és eredményeit. Elsőként a vizsgálat körülményeiről, módszereiről, valamint a kutatási kérdésekről számolok be (5.1. fejezet), majd ismertetem az interjúval és tartalomelemzéssel készült vizsgálat eredményeit (5.2. fejezet).

5.1. Vizsgálat körülményei, módszerei és kutatási kérdések

Az empirikus kutatásban olyan környezeti neveléssel foglalkozó szervezeteket vizsgáltam, amelyekre társadalmi innovációként tekinthetünk. 2023 december és 2024 február között közel 60 szervezetet kerestem meg Európa szerte célirányos/szakértői kiválasztás alapján, különböző adatbázisokban, közösségi felületeken keresve és a hólabda módszer segítségével. Az empirikus kutatásban végül 20 szervezet vett részt, 15 különböző országból.

A vizsgálatban kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam: 20 félig strukturált interjú készült azokkal a személyekkel, akik vezető szerepet töltenek be az adott szervezet életében. 2023 január-március között zajlott az interjúk felvétele. Az interjúk - egy személyes interjú kivételével – online élőszóban történtek, terjedelmük jellemzően 40-70 perc között alakult.

A kutatási kérdések Kozma és Márkus (2019, 2021, 2022), Márkus (2021) korábbi társadalmi innovációs kutatásaira alapozva a következő kérdésekre keresem a választ az esetek vizsgálatakor:

K1: Miként alakulnak a társadalmi innovációk? Ki az innovátor, melyek a legfőbb okok a kezdeményezés elindítására?

K2: Milyen formában történik a tanulás? Hogyan zajlik a környezeti nevelés?

K3: Megjelenik benne a tudásátadás, valamint az egymástól tanulás?

K4: Milyen közösségi alapú, együttműködésen alapuló újdonság, társadalmi újítás elemeket tartalmaz?

K5: Milyen szektorhoz köthetőek, milyen módon képesek finanszírozni a működést? Milyen célkitűzéseik vannak?

K6: Melyek a legfőbb eredményeik? A tevékenységük mennyire fenntartható? Mások számára milyen tanulságokkal szolgálnak?

Az interjú vizsgálat kérdéseinek összeállításánál figyelembe vettem, hogy egy kutatási kérdés esetén több válaszlehetőséget is adjak az alany számára, valamint, hogy az elemzés során jól beazonosíthatóak legyenek az elhangzott információk (1.táblázat).

Kutatási kérdés	Kutatási dimenzió	Interjú részei	Interjú kérdések
-	-	Bevezetés	Kérem, mutassa be a tevékenységüket röviden!
-	-		Ön milyen szerepet tölt be a szervezetben?
K1	1.	Kialakulás	Hogyan alakult ki a kezdeményezés?
K1	1.		Ki volt az innovátor (kezdeményező)? Mi volt a kiváltó oka az innovációnak?
K1	1.		Az innováció indulásakor mi jelentette a legnagyobb nehézséget? Volt-e kockázata az innovációnak?
K4	3.	Cél, innováció megjelenése	Miért számít a tevékenység újításnak?
K5	3.		Mi a tevékenység célja?
K5	3.	Szervezeti keretek	Melyek a területi hatóköreik? (helyi, regionális, globális)
K5	4.		Melyik szektor(ok)hoz köthető a tevékenység? Milyen szervezeti formában működik (pl. egyesület, vállalkozás, alapítvány, társadalmi vállalkozás, informális szervezet)?
K5	4.		Működésük során milyen segítségre, támogatásra számítanak? (pályázatok, szakmai segítség, finansziális támogatás stb.)
K4	4.		Milyen együttműködések jellemzőek a szervezetben?
K3, K2	2.	Tanulás megjelenése	Hogy néz ki a tanulási folyamat? Mennyire jellemző a tapasztalati tanulás?
K3	2.		A résztvevők hogyan tanulhatnak egymástól?
K2	2.		A tanulásra melyik jellemző a következők közül: tanulás a környezetben, környezetről, környezetért?
K6	5.	Eredmény, fenntarthatóság	Milyen eredményeik vannak az innovációnak? Milyen társadalmi hatásai vannak?
K6	5.		Hogyan fenntartható ez a tevékenység?
K6	5.		Milyen tanulságokkal szolgál mások számára?
-	-	Levezetés	Milyen terveik vannak a következő 1-2 évre vonatkozóan?

1.táblázat: Az interjú vizsgálat kérdései

A kutatás során öt dimenziót határoztam meg a kutatási kérdések összefüggésében:

1. dimenzió: társadalmi innováció kialakulása

Első dimenzióban a társadalmi innováció kialakulására voltam kíváncsi. Megkérdeztem az interjúalanyokat a kezdetekről, hogyan alakult ki a tevékenység. Vonatkozott kérdésem az innovátor személyére vagy személyeire, illetve, hogy milyen nehézségek jelentek az induláskor.

2. dimenzió: tanulási formák: környezeti nevelés megjelenése, egymástól való tanulás, tapasztalati tanulás

Második dimenzióban a környezeti nevelés megjelenési formáit vizsgáltam. Fűz és Fűzné (2020) csoportosítása (tanulás a környezetről, a környezetben és a környezetért) alapján megkértem az interjúalanyokat, hogy az egyes kategóriákat azonosítsák saját tevékenységükben, asszociáljanak a kifejezésekre. Törekedtünk az innovációban megjelenő tudásátadás és tanulás, valamint az egymástól való tanulás jelenségének megismerésére.

3. dimenzió: társadalmi újítás, közösségen alapuló innováció

Harmadik dimenzióban az innováció mértékére és megjelenésére voltam kíváncsi. Megkérdeztem interjúalanyaimat arról, hogy szerintük miért mondható társadalmi innovációnak a tevékenységük, és hogy milyen együttműködések jellemzőek a szervezetre. A társadalmi innováció öt jellemvonását (The Young Foundation, 2012) ötös skálán értékelték.

4. dimenzió: szervezeti háttér és tevékenység céljai

Negyedik dimenzióban az innovációt, mint szervezetet szerettem volna megismerni. Vonatkoztak kérdések arra, hogy a működésük kapcsán milyen támogatásokra és segítségre számíthatnak. Megkérdeztem a szervezeti formát, valamint, hogy mely szektorhoz vagy szektorokhoz sorolnák a tevékenységüket.

5. dimenzió: az innováció eredményei és fenntarthatósága

Az ötödik dimenzióban egyaránt kíváncsi voltam az eredményekre és társadalmi hatására, valamint a tevékenység fenntarthatóságára. Megkérdeztem őket, hogy mit tekintenek a legfőbb eredménynek és sikernek, milyen társadalmi hatást képesek elérni. Tettem fel kérdést a fenntarthatósággal kapcsolatban is: mit tekintenek a fenntarthatóság kulcsának, mi a titka a működésüknek.

Ahogy Sántha (2006) tanulmányában is olvashatjuk „a hipotézis, az ellenhipotézis, az elméleti előfeltevés, a kérdés- és problémakör fogalmak kvalitatív kutatásbeli értelmezése és megjelenése napjainkig vitatható” (Sántha, 2006). Sántha (2006) szerint a kutató akár kvantitatív, akár kvalitatív kutatást végez, elméleti előfeltevással, előzetes kutatási tervvel rendelkezik, így a kutatás helyszínén is ezek alapján végzi tevékenységét. Az elméleti előfeltevés kifejezés jelenleg nem a hipotézis

szinonimájaként értelmezendő, a kvalitatív vizsgálatoknál a hipotézissel szemben a kutatói kérdés- és problémakör kifejezések használata a célszerűbb, mert ezek illeszkednek legjobban a kvalitatív elemzések profiljához (Sántha, 2006:8). Ez alapján nem fogalmaztam meg hipotéziseket, hanem a fentiekben bemutatott kutatási kérdések és kutatási dimenziók mentén szerveztem meg empirikus vizsgálatomat.

5.2. Az empirikus vizsgálat eredményei

A következőkben bemutatom a vizsgált szervezeteket röviden, majd részletezem a kutatás eredményeit, a vizsgálati dimenziók mentén, törekedve a szakirodalmi áttekintésben kifejtett elméletekkel való összevetésre.

Az alábbi húsz szervezet segítette a munkám (2.táblázat).

Sorszám	Szervezet	Ország
1.	Permakultúrával foglalkozó farm, amely amellest, hogy a környező területeket újraerdősíti, különböző tanfolyamokat (pl. „táplálékékező” kurzus) biztosít a látogatók számára.	Portugália
2.	Fenntartható revitalizációs projekt, ahol a fenntartható életmódot népszerűsítik, akár a saját közösségükben, akár a látogatók és programokon részt vevők körében.	Szlovénia
3.	Élelmiszer-pazarlás csökkentésére törekvő egyesület, amely összegyűjti a gazdasági értékét veszített élelmiszereket mielőtt azok hulladékká válnának, emellett workshopokat is tartanak az élelmiszerekről.	Olaszország
4.	Ökofalu, ahol 15-25 lakossal egy társadalmilag és környezetileg fenntarthatóbb élet kialakítására törekszenek, regeneratív közösségben.	Svédország
5.	Szemléletformáló alapítvány, amely a lakosság (gyermekek, pedagógusok) körében népszerűsíti a fenntarthatóságot. Interaktív környezetvédelmi oktatótermet üzemeltetnek.	Magyarország
6.	Kompetenciaközpont, ahol az oktatás során a természetben való tanulás hatékonyságát hangsúlyozzák és népszerűsítik, leginkább felnőttképzéssel foglalkoznak.	Svájc
7.	Egyesület, amely gyermektáborokat, nyári iskolát szervez. A környezeti nevelés és zöld oktatás nagyon erős, horizontális tevékenysége minden programjuknak.	Románia
8.	„Átalakuló városok” kezdeményezéshez csatlakozó közösség, amely a klímaváltozásra helyi bevonással reagál. Közösségi helyszínt, és közösségi barkácsműhelyt üzemeltet.	Dánia
9.	Ökofalu, ahol ~90 ember él holisztikus szemléletmódban együtt. A öko-barát életmódra, fenntartható gazdaságra és a közösség jóllétére törekednek a mindennapokban.	Svájc
10.	Ökoközösség, amely egy farmon él. Permakultúrával, hagyományos módszerekkel foglalkoznak. Önkéntes-programjuk során a világ minden tájáról érkeznek vendégek.	Szlovákia

11.	Kompetenciafejlesztéssel foglalkozó alapítvány. Olyan 18 és 35 év közötti emberek képzésével foglalkozik, akik szeretnének a klímaválság ellen fellépni saját közösségükben.	Egyesült Királyság (Skócia)
12.	Közösségi barkácsműhelyekkel foglalkozó alapítvány, amely az elromlott termékek megjavításaért és a közösségi élményért alakult. Ma már világszintű kezdeményezéssé vált.	Hollandia
13.	Információs és oktatási központ, amely a turisták részére szolgáltatásokat nyújt, gyermekek és felnőttek számára környezeti nevelés jellegű programokat szervez.	Csehország
14.	Vegán közösségi főzőiskola, ahol egészséges és környezetbarát növényi alapú ételek elkészítését tanulhatják el egymástól a különböző kultúrából érkező személyek.	Egyesült Királyság (Anglia)
15.	Ökofalu, ahol 12 ember él együtt az ökológiai lábnyom csökkentése érdekében. Rendszeresen szerveznek mindenki számára nyitott eseményeket, workshopokat is.	Németország
16.	Közösségi kertekkel foglalkozó egyesület, amely törekszik a városában népszerűsíteni a fenntartható fejlődést és a környezettudatos életmódot a helyiek bevonásával.	Lengyelország
17.	Hulladékmegelőzéssel foglalkozó szövetség, amely szemléletformálással és oktatással is foglalkozik. Képzéseket, programokat tart és közösségi komposztot is működtet.	Magyarország
18.	Egy klímakertet működtető önkéntesekből álló közösség, akik közösségi komposztálót működtetnek, valamint egynapos programokat és műhelymunkát is szerveznek.	Magyarország
19.	Környezetvédelemmel foglalkozó egyesület, akik szemléletformálásra helyezik a hangsúlyt. Klíma- és természetvédelemmel kapcsolatos programokat, kampányokat szerveznek.	Magyarország
20.	Ökocentrum, amely a környezeti neveléssel és permakultúra oktatásával, valamint az interkulturális kapcsolatok kiépítésével és közösségfejlesztéssel foglalkozik.	Horvátország

2.táblázat: interjúalanyok tevékenység és országok szerint

5.2.1. A társadalmi innováció kialakulása

Az első dimenzióban a társadalmi innováció kialakulását tekintem át. Az interjúban vonatkoztak kérdések a kialakulásra, az innovátor szerepére, illetve a kezdeti nehézségekre.

A dimenzióban elsőként áttekintem, hogy a vizsgált szervezetekben ki vagy kihez köthető a **társadalmi innovátor** szerepe. Hat szervezet esetében egy személyben hozta létre az adott tevékenységet az innovátor, bár többen megjegyzik, hogy voltak támogatóik, akik megkönnyítették a munkát. Másik tizenegy szervezet során több személy együttesen indította el a tevékenységet. Amikor többen is részt vettek a kezdetekben, a szereplők kapcsolata változó volt: baráti társaságként indult el a tevékenység (tehát ők már az innováció létrejötte előtt is ismerték

egymást), illetve megjelennek olyan innovátorok is, akik a közös misszió vagy problémakör kapcsán ismerkedtek meg, például:

„Tehát nem egyetlen személyről volt szó. Egy kis csoport, aki egy éghajlattal kapcsolatos eseményen - talán klímasztrájk vagy valami hasonló - találkozott egymással. És látták, hogy nagyon hiányzik egy olyan csoport, ami a 18 és 35 év közötti szakmabelieket támogatja. Szóval így jött létre, és megpróbálunk gondoskodni arról, hogy ezeknek az embereknek legyen tere és felülete, ahol képesek éghajlatváltozással kapcsolatos tevékenységet folytatni” (11.számú interjúalany).

Három interjúalany pedig arról számolt be, hogy az innováció több, már meglévő csoportok vagy szervezetek egyesülése által alakult meg.

A dimenzióban egy másik vizsgálandó szempontként szerepelt a **társadalmi innovációk kialakulásának oka**, amelyet illetően nagyon változatos válaszokat kaptunk. Mindegyik kezdeményezésnél megjelent a fenntarthatóságra vonatkozó indíték, azonban 15 interjú esetében hangzott el direkt módon a környezetvédelem, környezeti nevelés valamilyen formában:

„Alapvetően a környezeti problémák tudatosítására volt szükség, mert ez volt a kezdete azoknak a tevékenységeknek, mint az újrahasznosításról vagy az őshonos gyümölcsfajtákról való tanulás, és a kezdetektől a gyermekek is középpontban voltak, a környezeti nevelés nagyon fontos szerepet kapott” (13.sz. interjúalany).

Öt interjú esetében pedig a környezetvédelem indirekt módon jelenik meg, amely inkább a tevékenység által történik, de nem az elsődleges szempont volt a kezdeményezés elindításánál.

Benedek és munkatársai (2015a) szükséglet-hierarchia kategorizálása alapján (lásd 1. ábra) a szeretet és hovatartozás, valamint az önbecsülés és önmegvalósítás volt a meghatározó. Az előbbi szükségletet 8 interjúalanyom említette. Volt, akinél szinte ez egy elsődleges célként jelent meg, mint például a közösségi konyha esetében:

„...és a bolt tulajdonosa azt mondta, hogy van egy pince, amit nem igazán használnak, olyan jó lenne, ha egy közösségi térré válna [...] és akkor ez lehetne egy hely, ahova jönnek új emberek, új készségekkel és ez a hely lehetne, ahol igazán találkozhatnak egymással, kötődnek egymáshoz néhány órára egy jó étel mellett a különböző kultúrából származó emberek” (14.sz. interjúalany).

vagy a fenntartható közösségben élők körében is a közösségi élet jelentette a fő mozgatórugót:

„...több tudatosságot és békét teremtsünk az itt élőkkel és megosszuk azokkal a látogatókkal, akik elvonulásra szeretnének jönni, vagy azokkal, akik ezt az életmódját keresik” (15.sz. interjúalany).

Egy másik innovátor elmondása alapján a közösségi élmény adta azt a plusz vonzóerőt, ami által sikeressé vált később a tevékenység:

„Arra gondoltam, hogy ez akkor válik igazán sikeressé [...], ha olcsóbb megoldást kínál egy új termék vásárlása helyett és egy szórakoztató helynek is kell lennie - nem csak egy műhelynek - ahova ellátogatnak, szóval egy kávézó, ahol pihenhetnek, beszélgetnek és jól érzik magukat” (12.sz. interjúalany).

Benedek és társai (2015a) szükséglet-hierarchia alapján a másik meghatározó indíték az önbecsülés és önmegvalósítás szükséglete. 13 interjú során hangzott el erre vonatkozó utalás. Egyes esetekben a kezdeményezők maguk akartak megvalósítani valamilyen tevékenységet, amelyre a saját tapasztalatuk alapján szükségletként gondoltak és elég elhivatottnak érezték magukat az induláshoz:

„Négyen alapítottuk az egyesületet, mindannyian szülők, mindannyian elkötelezettek valamilyen szinten az alternatív oktatás iránt, de egyikünk sem szakember; [...] viszont az oktatás, mint olyan, az mindannyiunkát izgatott” (7.sz. interjúalany).

„... (Az alapítók -szerk.) meglátogattak rengeteg ilyen közösséget a világ minden táján, [...] és így inspirációt szereztek a meglátogatott helyekről. Amikor úgy érezték, hogy készen állnak erre az életre, úgy döntöttek megvásárolják a földet és közösséget alapítanak.” (4.sz. interjúalany).

Egészen személyes oka is lehet egy-egy innováció kialakulásának. Például két esetben az innovátorok a szülővé válás után fogalmazták meg magukban az ötletet a kezdeményezésre:

„Az volt a fő okom, hogy friss szülők voltunk, és ahelyett, hogy megszervezzük az egymáshoz látogatást, költözzünk össze és alapítsunk saját iskolát, szervezzük a közösségi életet... szóval valahogy jobbra tenni a körülményeket a gyermekeinknek” (9.sz. interjúalany).

Az önmegvalósítás szükséglete akkor is azonosítható, amikor az innovátorok nem elégedettek az addigi életükkel, változtatni szeretnének az addigi életstílusokon. Ez az ok szinte minden olyan kezdeményezésnél megjelent a válaszokban, ahol lakhely- és életmódváltással is járt az innováció elkezdése.

„A fő az volt, hogy volt egy munkám egy városban, ahol egy kis lakásban lakhattam, dolgoztam valakinek pénzért, aki ebből pénzt csinált... és semmi pozitívat nem hozott

nekem. [...] El akartam menekülni ettől, és ez volt az én menekülésem” (1.sz. interjúalany)

Három interjú (két közösségi kert és közösségi konyha) esetében elhangzott, hogy ők elsőként nem a küldetésüket határozták meg, hanem kaptak lehetőséget egy meghatározott helyszínen és ahhoz mértén alakították ki a tevékenységet.

Az innováció mozgatóereje lehet az a fajta tapasztalás is, amely által más területen alkalmazott jógyakorlatokat szerettek volna bevezetni a saját környezetükben. Tehát nem egy új módszert hoztak létre, hanem átemelték például a saját lakóhelyükre az adott megoldást. Ezeket szintén az önmegvalósításként értelmezem.

„... és három lány úgy kezdte el, hogy látták más európai országokban - ahol éppen utaztak - hogyan csinálják ezt mások. Látták, hogy van ez a módszer az élelmiszer-pazarlás ellen és megpróbálták utánózni a rendszert itt, Olaszországban.” (3.sz. interjúalany)

A dimenzióban a harmadik kérdéskör az innováció indulásakor **felmerülő nehézség** volt. Az interjúk kicsivel több mint felében, 11 alany által említésre került az anyagi nehézség, az induló tőke összegyűjtése és a működés fenntartásához szükséges háttér megalapozása.

„Volt nehézség: minden hónapban kifizetni a bérleést. Volt egy tél, amikor csak tőköt ehettek, így határozottan nehéz volt az út. [...] Ez egy gyönyörű kihívás volt, és végül bizonyíték arra, hogy a hely erős és stabilabb jelenleg” (15.sz. interjúalany)

Pár innováció körül voltak kételkedések a helyiekben, a tevékenységet ismerő, de abban résztvevő emberekben, amely nehezítette a beilleszkedést és mások bevonását.

„Talán a közösség támogatásának hiánya (volt nehézség - szerk.). A helyi közösség nem igazán értette mi folyik itt, mit csinálunk. Talán azt gondolták valami szekta vagy vallási közösség, ahol függőségek vannak vagy nem tudom. De szerintem sokan jelenleg sem értik mit csinálunk.” (20.sz. interjúalany)

Nehézségként merült fel több esetben a jogi szabályozás, például a földvételezés vagy alkalmazkodni az oktatási szabályozáshoz a képzésekkel. Azokban a közösségekben, ahol nagyon erős szintű kapcsolódás zajlik, a közös döntések meghozatala jelentett problémát.

5.2.2. Tanulás megjelenő formái

Második dimenzióban a tanulási szinterekre, a környezeti nevelés megvalósulására voltam kíváncsi. A kutatásom során Füz és Fűzné (2020) tanulási modellje volt mérvadó, mely szerint a

környezeti nevelés a következő három csoportra osztható: 1. tanulás a környezetben, 2. tanulás a környezetről, 3. tanulás a környezetért.

Az interjú során megkértem az interjúalanyokat, hogy asszociáljanak erre a három kifejezésre és próbálják beazonosítani a saját tevékenységükben azokat. Azt tapasztaltam, hogy szinte majdnem minden szervezetre jellemző ez a három kategória. A kérdés többeknek elgondolkodtató volt, volt, aki még nem hallott erről a csoportosításról, és volt, aki hasonló gondolatmenet alapján kategorizálja a saját tevékenységét. A szervezetek sokszínűsége miatt nehéz lenne általánosítani, hogyan zajlik a tanulás a környezetről. Míg egyesek a nap huszonnégy órájában folyamatosan kapcsolódnak, mások csupán a foglalkozás idején kapnak lehetőséget ilyenfajta ismeretszerzésre.

„A „környezetről” az jut eszembe, hogy az edukációs partnereink a komposztalakó élőlények. Amit mi a környezetről oktatunk az a talajélet, biológiai aktivitás, biológiai sokféleség. Vagy növényismeret.” (17.sz. interjúalany)

A tanulás a környezetben azoknál a szervezeteknél jelenik meg erősen, akik a terepen dolgoznak, vagy a foglalkozásokat is ott tartják:

„A környezetben dolgozunk, nem lehet úgy gazdálkodni, hogy csak beszélsz róla. Ahogy mondtam, a környezetben dolgozunk, és elvégezzük a munkát, potitívumot nem lehet tenni úgy, ha csak beszélünk róla, muszáj tenned valamit.” (1.sz. interjúalany)

A tanulás a környezetért végső soron minden szervezetben megjelenik, hiszen a környezeti nevelés célja, hogy attitűdváltozás és a környezeti válságok megoldása. Ennek jó kiindulópontja, ha már az ember részt vesz egy eseményen, és tapasztal.

A dimenzióban vizsgáltuk az **egymástól való ismeretszerzés** lehetőségét is, amely történhet direkt vagy indirekt módon, vagy akár a különféle tevékenység útján ugyanazon szervezetn belül mind a kettő előfordulhat. 18 szervezet esetében leginkább direkt módon zajlik, tehát a program, rendezvény vagy a foglalkozás szerves része egy olyan etap, ahol a résztvevők megoszthatják egymással a tudást. Ez történhet csoportmunka által vagy egy képzési részben, ahol az addigi tapasztalatait mindenki kihangosítja, elmondhatja a többiek előtt.

“Mindenkinek megvan a maga tapasztalata a saját, speciális területén és szerintem, talán ez 20-30% a kurzusoknak, ez a tapasztalatcsere, ez nagyon fontos, hogy megtörténjen. (6.sz. interjúalany)

„Ez egy nagyon-nagyon-nagyon fontos dolog. A helyzet az, hogy mindenkinek van valami, amit taníthat. Mindenkinek van valami, amit jobban tud bárki másnál. És néha ez nem világos, hogy pontosan mi is, szóval azért vagyok itt, hogy a csoportmunkában ezek a dolgok kijöjjenek.” (1.sz. interjúalany)

Hét szervezet esetében a résztvevők közötti tudásátadás inkább indirekt módon történik, vagy a tevékenységüknek van olyan része, ahol indirekten is történik. Ők nem fordítanak kifejezetten nagy figyelmet a tudásmegosztásra, de látják és tapasztalják, hogy az emberek elkezdnek nyitni egymás felé és irányítás nélkül is megtörténik, hogy megosztják egymással az ismereteket.

„...például egyszerű kérdések, mint „Mi a kedvenc babod?”, és akkor ő azt mondja, „Imádom a fekete babot!” [...] Így osztanak meg egymással recepteket, ezeket nem mi osztjuk meg. De ez azért is van, mert az emberek, akik eljönnek a kurzusra, otthon érzik magukat.” (14.sz. interjúalany)

Néhány interjúalany hozzátette, hogy nem csak a résztvevők között zajlik ez a tudásmegosztás, de ők is sokat tanulnak a résztvevőktől, nem a klasszikus hierarchikus tanár-tanuló viszonyban zajlik a környezeti nevelés.

„...és nagyon gyakran ugyanannyit tanulunk az önkéntesektől, mint amikor ők idejönnek és tőlünk tanulnak. De ez természetes, hiszen ők is tapasztalattal és tudással jönnek ide.” (4.sz. interjúalany)

A tapasztalati tanulás szintén vizsgálati szempontom ebben a dimenzióban. Egybehangzóan megjelent minden interjúnál, hogy a tapasztalati tanulásra nagy figyelmet fordítanak.

„Elég erősen abban hiszünk, hogy tapasztalati úton vagy élménypedagógiai módszerekkel érdemes edukálni. [...] A cél az, hogy az ember akár gyerek, akár felnőtt, értse, hogy mi a probléma a hulladékkal és elkötelezett legyen abban, hogy változtasson a saját szokásain.” (17.sz. interjúalany)

Több interjúalany szerint ezeket a készségeket, tudást nem is lehet tankönyvi példán keresztül megtanulni. Ugyanakkor a szervezetek képviselőinek is proaktívnak kell lenni, bevonni őket. Néhány esetben ugyanakkor ez a tapasztalati tanulás szervezettség nélkül is működik:

„Mi nem formálisak vagyunk, ha a tanulási folyamatra gondolok. Például a kertben, néha nem mindig értenek egyet abban, hogy melyik módszert használják, ezért ki kell próbálni pár különböző módszert, aztán látni, melyik működött legjobban.” (8.sz. interjúalany)

A társadalmi innováció során jellemző, hogy a tanulás nem formális keretek között zajlik. Maga a helyszín, a módszertan és a szerepek megkülönböznék a formálistól:

„Ha valami elméletibb dolgot csinálunk nagyon sokat ülünk körben, [...] ez nem hierarchikus pozíció, hogy csak egy facilitátor van a csoportban, ez nem ilyen fentről lefelé.” (2.sz.interjúalany)

És akkor be tudtuk osztani a mentorálást, hogy akkor egy gyerek mentorál egy másikat, és a mentorálást meg elmagyaráztuk, hogy az azt jelenti, hogy ha nem tudja, hogy mit kell csinálni, ha véletlen csúnyán beszél, hogy ha nem talál valamit, hogyha nem tud egy programon ő részt venni valamiért, [...] megtudakold, hogy mi az, ami volt. (7.sz. interjúalany)

5.2.3. Társadalmi újítás, közösségen alapuló innováció

Harmadik dimenzióban a társadalmi innováció jellemzőit, mértékét vizsgálom. Elsőként áttekintem, hogy a szervezetek miért gondolják, hogy a tevékenységük **társadalmi újítás**.

Az interjú alapján négy kategóriába sorolhatjuk az újítás megjelenését - néhány szervezetnél több kategória is érvényes lehet - az alábbiak szerint: 1. a közösség szerveződése és szervezeti keretek; 2. több terület összekötése, módszer; 3. más területen látott gyakorlatok átvétele saját területen; 4. gyökerekhez, hagyományokhoz való visszatérés.

Az első kategória azon nyolc interjúalany válasza alapján alakult ki, amely szerint a közösség szerveződése, a szervezeti keretek adják meg a társadalmi újítás fogalmát a tevékenységben. Gyakran az innováció magát a szervezethez, a szervezeti keretek formáját jelenti.

„Látták, hogy mások csinálják ezt, és ők pedig összehozták az embereket. Olyan struktúrát hoztunk létre, amelyet senki más nem csinált, sem az önkormányzatok, sem az állam.” (3.sz. interjúalany)

„Akkoriban az Egyesült Királyságban nem volt túl gyakori a közösségi főzőiskola, [...] az ingyenes főzőtanfolyamok szervezése, amelyeknél a résztvevőknek nem kell fizetniük, igazán innovatív dolog: mert ha csak körülnéz az ember és meg akar tanulni főzni, mindig fizetnie kell, ez mindig kereskedelmi dolog. (14.sz. interjúalany)

Többen említették, hogy a szemléletformálás által közösséget szerveznek, informális csoportok alakulnak, tehát a működés során figyelmet fordítanak ezekre a társadalmi szükségletekre is.

„Igen, és kombináljuk, társadalmi eseménnyé tesszük. Tehát nem csak a javításról van szó, hanem arról is, hogy összehozzuk az embereket, a környékbeli embereket, akik eddig nem ismerték egymást” (12.sz. interjúalany)

A második kategóriához sorolom azt a hét szervezetet, amely szerint a társadalmi újítás különböző - addig jellemzően nem összekötött - területeket kapcsol össze. Ez jelentheti például az oktatás és a helyszín, azaz a természet összefonódását:

„Azt, hogy mi gyakorlatilag csak annyit csináltunk, hogy azt gondoljuk, hogy az oktatásnak a helye nem csak az iskolában van. [...] Mi azt mondjuk, hogy nem biztos,

hogyan az iskolában zajlik, hát természetesen ott is, de hogy a kereteket tágítjuk, meg a keretekkel vagyunk egy kicsit ilyen lazábbak. Akkor próbáljuk meg, hogy egyébként egy közösségi kertben, próbáljuk meg, hogy egyébként evezés közben mit tanul a gyerek.”
(7.sz. interjúalany)

Történhet ez valamilyen más területen alkalmazott módszer és a környezeti nevelés összekapcsolásán keresztül is.

„..., hogy akkor érdemes lenne egy interaktív oktatótermet létrehozni. Ugye most már 20 éves, akkor ez ilyen nagyon innovatív volt, hogy mozgatható táblát, tehát nem úgy, mint régen a klasszikus múzeumban, hogy elolvasom, megnézem, hanem hogy gyakorlatilag a tevékenykedés által különböző játékokon keresztül tanulhatnak a gyerekek.” (5.sz. interjúalany)

A harmadik kategória, mely szerint más régióban vagy országban tapasztalt módszereket megvalósítanak olyan területen, ahol addig nem volt ismert az a megoldás. Ez gyakran olyan társadalmi innovációk esetében jelenik meg, akik tagjai valamilyen nagyobb ernyőszervezetnek.

„A közösségünk számára ez egy újítás, de természetesen más helyen élők ötletein alapul, mind a javítókávézó, mind a közösségi kert. Szóval ez itt újdonság, de az ihlette, ami más helyen történik.” (8.sz. interjúalany)

„Szerintem az egyik dolog mindenképp az, hogy az egész régióinkban jelenleg nincs is olyan szervezet, amely hasonló dolgokkal foglalkozna, mint mi.” (20.sz. interjúalany)

A negyedik kategóriához pedig azok a szervezetek kapcsolódnak, ahol az interjúalanyok szerint maga a tevékenység nem is számít innovációnak, csupán visszatérnek és oktatják a régi idők hagyományos módszereit, amelyekre a mai világunkban környezetkímélő megoldásként tekinthetünk.

„Valójában ez nem újdonság. A javítás nagyon régi. [...] De az a tény, hogy újra kell tanulnunk, elárul valamit a társadalmunkról. És ebben a fajta társadalomban, ahol a vásárlás és a kidobás már megszokott dolog, vicces látni, hogy egy javítás projekt valóban innováció lehet.”

A kutatási dimenzió következő vizsgálandó szempontja a **társadalmi újítás mértéke**, melyben csoportosítom a szervezeteket Benedek és munkatársai (2015b) által megadott kategóriák szerint. A helyi mértékű társadalmi újítás 14 szervezet esetében jelent meg. A regionális mértékű újítás saját tevékenység 13 szervezet esetében mutatkozik, további két szervezet jelezte, hogy együttműködések által szintén van regionálisan újító hatása. A globális mértékű újítás 2 szervezet

képviselésében jelentkezik, ha a saját tevékenységéről van szó, azonban együttműködések vagy projektek által 7 szervezet is eléri a globális mértéket.

Tizennégy interjúban több szint is elhangzott, ugyanis egy szervezetnek a különböző tevékenységei, együttműködései miatt több rétegű működést is meg lehet határozni. Például egy lokális közösségnek szóló projektnek lehetnek nemzetközi együttműködései: ilyenkor már elmosódnak a határok.

„Szerintem ezek közül mindegyik határom megvan, mert tartok tanfolyamokat, [...] globális szinten jönnek, főként Európából, de nem mindenki Európából. Ugyanakkor a helyieknek is termelek zöldségeket, és egynapos tanfolyamokat is tartok hazai szinten.”

Benedek és m társai (2015) tanulmánya alapján azonban mégis meg tudom vizsgálni a mértékét, még ha nem is az egész szervezetre, hanem csak egyes tevékenységeire vonatkozóan. Az innováció helyi jelentősége főként a kisebb, de összetartó közösségekben, illetve a néhány éves, nemrég alapított szervezetek esetén jelent meg. Összesen 14 interjúban számoltak be lokálisan mutakozó hatásról.

„Szerintem ezt leginkább helyi szinten tudjuk megtenni. Ez az, amire a legtöbb erőfeszítést fordítjuk, és nagyon szeretem azt a mondást, hogy „Cselekedj lokálisan, gondolkodj globálisan!” (20.sz. interjúalany)

A megkérdezett 20 szervezet közül 15 képviselő szerint rendelkeznek regionális hatókörrel, ebből 2 szervezet csupán az együttműködések által hat regionálisan. A régió ebben az esetben jelenthetett megyét, országrészeket vagy egy teljes országot lefedő tevékenységet.

„Szóval ez nemzeti, tehát regionális, de van néhány együttműködés európai szervezetekkel, [...] tehát van egy hálózatunk európai szinten, de azt kell mondanom, hogy a működésünk az csak Svájc, tehát regionális.”

A kutatás során összesen 9 innováció határozta meg magát globális méretűnek, ebből 2 esetben maga a tevékenység globális szintű.

„Egy hálózatot akartam Hollandiában 11 kávézóval [...] de aztán sokkal sikeresebb lett és még több ember el akarta kezdeni a saját szomszédságában, szóval első évben 50, a másodikban 150 javítókávézó lett. Médiafigyelmet kaptunk, újságok írtak rólunk és tévéműsorok. [...] így terjedt el világszerte, mi pedig egy kezdőkészleten keresztül terjesztjük a koncepciót, szóval egy kézikönyv bemutatja, hogyan hozd létre a saját javítókávézód.” (12.sz. interjúalany)

Hét szervezet esetében vannak nemzetközi együttműködések, ami által globálisnak határozták meg a hatóköreiket, de egyébként a hétköznapi működésükben nem a globális hatás a legjelentősebb.

„Például jelenleg a globális ökofalu-hálózat összejövételének szervezésében segítünk. Tehát ennek hatása meglehetősen globális. Igen, szóval ez egy kicsit minden. Maga a közösség nagyon helyi alapú, a helyi földdel, a helyi biodiverzitás és ökoszisztémával törődik leginkább.” (4.sz. interjúalany)

Tehát a társadalmi újítás mértéke (Benedek et al, 2012) a vizsgált innovációkban legerősebben a helyi és regionális szinten jelent meg, azonban különböző együttműködések által erősítik a regionális és globális hatókörüket is.

A dimenzió harmadik vizsgálati szempontja pedig a TESPIE projektben (The Young Foundation, 2012) meghatározott **társadalmi innovációk 5 alapjellemzője**. Megkértem az interjúalanyokat, hogy az alábbi öt jellemvonást értékeljék 6-os skálán aszerint, hogy mennyire tartják a saját szervezetükre érvényesnek. *Újdonság*, azaz adott területen, szektorban, régióban, piacon, felhasználóban újnak számít, vagy új módon alkalmazható. *Ötletből megvalósítás*, tehát nem csak az ötleteket fejlesztik, de azt meg is valósítják és alkalmazzák a gyakorlatban. *Hatékonyság*, tehát hatékonyabban működik az eddigi megoldásoknál és mérhető javulást ér el. *Társadalmi igény kielégítése*, tehát egy azonosított, meghatározott társadalmi igényre reagál. *Társadalom cselekvőképesség növelése*, tehát az érintettek képesek új szerepek, kapcsolatok létrehozására, eszközök és képességek fejlesztésére, valamint az erőforrások és eszközök hatékonyabb felhasználására.

Az öt jellemző közül a következő sorrend alakult ki: 1. társadalmi igény kielégítése (5,21-es átlag), 2. társadalom cselekvőképességének növelése (4,84-es átlag), 3. ötletből megvalósítás (4,32-es átlag), 4. hatékonyság (4,12-es átlag), 5. újítás (4,00-es átlag).

A vizsgált szervezetek az eredmény alapján - saját bevallásuk szerint is - társadalmi innovációnak tekinthetők. Ha szervezetenként vizsgálom meg az öt jellemző értékelését, a legalacsonyabb átlag is 3,00 volt. A medián érték két tényező (újdonosság, hatékonyság) során 4-es értéket jelentett, míg három másik tényező esetében (társadalmi igény, társadalmi cselekvőképességének növelése, ötletből megvalósítás) ez az érték 5-öt jelentett. Amennyiben minden szervezet válaszát és minden jellemző értékelését átlagolom, úgy 4,49-es átlagot kapunk.

5.2.4. Szervezeti háttér és tevékenység céljai

Negyedik dimenzióban a célokat, szervezeti kereteket és a működést lehetővé tevő finanszírozási formákat vizsgáltam.

A vizsgált társadalmi **innovációk céljai** között szinte mindenhol megjelenik a fenntarthatóságra való törekvés, valahol indirekt módon (például az ehhez szükséges készségek fejlesztésével), máshol (10 interjúalany) viszont kifejezetten ezt említik célként.

„Azt mondanám, hogy éljünk egyensúlyban egymással és a hellyel, a lehető legkisebb lábnyommal és a lehető legmagasabb kézlenyomattal.” (15.sz. interjúalany)

„A célom, hogy ezzel a tulajdonnal ezt a földet visszaalakítsuk a természetes ökoszisztéma részévé és ezáltal élelmet tudjon az emberek számára biztosítani, nekem és az ideérkezőknek, mindezt regeneratív módon.” (1.sz. interjúalany)

Kilenc válaszban a tanulás szemszögéből közelítették meg a célokat: az innováció célja maga a szemléletformálás és ez által az attitűd formálása.

„Célunk az ismeret és a tudásátadás is, de az is célunk, hogy egy viselkedésváltozás alakuljon ki. Ki kell, hogy egészítse egymást a kettő. A cél az, hogy az ember akár gyerek, akár felnőtt, értse, hogy mi a probléma a hulladékkal és elkötelezett legyen abban, hogy változtasson a saját szokásain.” (17.sz. interjúalany)

Egy válaszban pedig továbbmegy a válaszadó az edukáció témakörén és a feleslegessé válást találja a végső célként:

„Nekünk tulajdonképpen a feleslegessé válás lenne jó. Tehát, hogyha annyira már a társadalom zölden gondolkodna, hogy már nem lenne szükség arra, hogy mi mit teszünk.” (5.sz. interjúalany)

Az oktatáson, nevelési tevékenységen túl megjelennek további célok a társadalom számára: másoknak inspirációt adni és példaképpé, követhető mintává válni.

„Szerintem a célunk, hogy ez a lehető legtöbb emberhez eljuttassuk és más városban is létrehozzák ezt. [...] Öröm látni, hogy az emberek aktivizálják magukat és elkezdik a saját városukban is ezt a kezdeményezést.” (3.sz. interjúalany)

A vizsgált innovációk mindegyike foglalkozik a környezeti vagy fenntarthatóságra neveléssel, és ez a válaszokban is megmutatkozott, ugyanakkor a közösség fogalma, a társadalomra való hatás is egy célkitűzést jelent.

A **szervezeti forma** tekintetében egyértelműen az egyesület (11 szervezet) volt a döntő többségben, ezt követte az alapítványi működés (6 szervezet), ezeket követte a szövetkezet (3

szervezet) és az informális közösség (3 szervezet), valamint egy szervezet magánvállalkozásként működik. Egy innováció kivételével mindenkinek van bejegyzett működése, hivatalos szervezete. Országonként változó, hogy mit preferálnak, milyen jogi szabályozások vonatkoznak egy-egy működésre. Néhány innováció több szervezeti formát is használ.

„A föld egy alapítvány tulajdonában van, a földet pedig az alapítvány adja bérbe a szövetkezetnek. A szövetkezet feladata a föld üzemeltetése, a hely fenntartása, a bérleti díj kezelése, ilyesmik.” (4.sz. interjúalany)

Az innováció nem feltétlen kap egyből szervezeti kereteket, de az alábbi interjúalany szerint a tevékenység fejlődésével kellett valami jogi háttér a sikeres működéshez:

„Mint mondtam, baráti társaságként indultunk, de aztán egyesületet alapítottunk, mert természetesen vannak - és jogosan - törvényi korlátai annak, hogy mit tehetünk és mit nem, milyen finanszírozást kaphatunk és nem kaphatunk, ha alapvetően magánemberek csoportját alkotnánk.” (16.sz. interjúalany)

A dimenzió során megvizsgáltam, hogy Portales (2019) **szektorok** szerinti csoportosítása alapján mely kategóriába sorolhatóak a szervezetek az következő négy közül: nonprofit szektor; közszféra; magánszféra; informális szektor.

A következőképp alakulnak a szektori megoszlások: legnagyobb arányban (18 szervezet) a nonprofit szektor jelent meg, ezt követi a magánszektor (6 szervezet), majd az informális szektor (4 szervezet). A vizsgált közösségek közül nyolc interjúalany egyéni besorolása és a válaszokból levont következtetések alapján több szektort is megjelölt, ezért a szektorok szerinti megoszlás értéke magasabb (28), mint a vizsgált szervezetek száma (20). A szektorok határai ebben a nyolc esetben elmosódnak, és kiegészítik egymást. Példa lehet, ha egy nonprofit szervezet működtet társadalmi vállalkozást, hogy saját bevételre tegyen szert: bár az innováció fő tevékenysége nem profitorientált, mégis van olyan oldalága, amellyel profitot termel, ezért a nonprofit szektor mellett a magánszektorhoz is sorolható.

A dimenzió másik vizsgált szempontjában azt figyeltem meg, hogy a működést milyen **támogatások és segítségek** teszik lehetővé. Ebben a szempontban Nicholls és Murdrock (2012), valamint Benedek és munkatársai (2015b) alapján vizsgáltam a válaszokat.

A leggyakrabban megjelenő erőforrásként az önkéntesség jelenik meg. 15 interjúban elhangzott, hogy számítanak az önkéntesekre és szerves részét képzik a működésüknek. Vannak olyan önkéntesek, akik valamilyen külső program által vesznek részt a közösségben - például Európai Szolidaritás Testület programja által-, de néhány innováció teljesen az önkéntességre alapul,

nincsen fizetett munkaerő. Ezzel szemben elhangzott kétszer olyan tapasztalat is, hogy túl sok szervezést igényel az önkéntesek szervezése, ezért nem élnek ezzel a lehetőséggel:

„Jelenleg nincs, mert az önkéntes munka szervezési szempontból eléggé bonyolult és erre sajnos nincs forrásunk. Túl sok a szervezési adminisztráció” (13.sz. interjúalany)

Az anyagi támogatásokat tekintve a legtöbben kapnak különböző támogatásokat, azonban két innováció ezen nélkül és képes működni. Mások pedig megjegyezték, hogy a pályázatokra jelentkezni túl bonyolult nekik, inkább nem használják ezt a forrást.

„Eddig még példa vagyunk, hogy akartuk mutatni a világnak, a budapestieknek, a lakosoknak, hogy nem kell pénz: nem kell támogatás, nem kell pályázat és várni, hogy valaki mondja, hogy nyugodtan csináljatok meg [...] Nem kaptunk támogatást, mint pénz, de nagyon sok támogatást kapunk a lakóktól...” (18.sz. interjúalany)

„..., de eddig azt tapasztaltuk, hogy a hivatalos utakon végig menni annyira fárasztó, hogy egyszerűbb megoldani a saját hálózatunkon belül, minthogy végig menjünk a formális csatornákon”. (15.sz. interjúalany)

Azok a szervezetek, akik viszont a működésük során számítanak anyagi erőforrásokra, azoknál legjellemzőbbek a cégektől, magánszemélyektől kapott adományok (10 szervezet), az állami támogatás (9 szervezet) és pályázatok (8 szervezet), valamint EU-s támogatások (7 szervezet). Ez a bevételek gyakran keverődnek, egymással párhuzamosan zajlanak.

„Elég sok oldalról érkezik támogatás. Több lábon állunk, három lábat érdemes megemlíteni: az egyik a pályázati források, a másik az adományok (itt meg lehet különböztetni a magán és cégektől érkező támogatásokat), a harmadik láb a társadalmi vállalkozás, ez azt jelenti, hogy amúgy a közhasznú tevékenységeinket kínáljuk vállalatok vagy önkormányzatok számára. „(17.sz. interjúalany)

Hét innováció esetében már jelenleg is zajlik a saját bevételszerzés különböző tevékenységekből. Sokan építenek erre, hogy bizonyos szolgáltatásokat díj ellenében lehet igénybe venni. Ráadásul ez csökkenti annak az esélyét, hogy külső támogatásoknak vannak kitéve, a működésük pályázatoktól függjön.

Egyéb támogatások is felmerültek egy-egy interjúalany esetében, ez például lehet szakmai tanácsadás, vagy egy ernyőszervezet támogatása, illetve az együttműködésekkel fakadó erőforrások.

5.2.5. Az innováció eredményei és fenntarthatósága

Ötödik dimenzióban az eredmények, fenntarthatóság és tanulságok témakörét jártam körbe.

A társadalmi innovációk **fenntarthatósága** az egyik kérdéskör ebben a dimenzióban. Az interjúalanyok válaszai szerint három csoportot alkothatunk a fenntartható szervezet jellemzésében:

- elegendő anyagi forrással rendelkezik
- motivált humán erőforrással rendelkezik
- képes a változásokhoz alkalmazkodni, sokszínű

Az anyagi háttér kérdése tizenkét interjúalany által került említésre. A társadalmi innovációknak nagy kihívást jelent, hogy megtalálják vagy megteremtsék a kellő finansziális háttért adó megoldásokat. Az innovációs csapat összetétele, a tagok motiváltsága és elkötelezettsége szintén egy fontos szempont, ha hosszútávú működést tűznek ki célul.

„Szerintem nagyon fontos az új emberek bevonása a testületbe, hogy megmaradjon az elköteleződés és az a friss energia, mert ez az emberektől függ.” (8.sz. interjúalany)

A körülményekhez való alkalmazkodás, a diverzitás a harmadik kulcsjellemző lehet a fenntartható szervezet életében. A változó körülményekhez, igényekhez, különböző területeken megjelenő kihívásokhoz folyamatosan adaptálódnia kell egy innovációnak.

„A kulcs egy szervezet számára, hogy képezze és képessé tegye az embereit arra, hogy folyamatosan alkalmazkodjanak ahhoz, ami történik. Az éghajlat olyan gyorsan változik: ahhoz, hogy programokat szervezzünk, egyedinek és valóban hatékonyaknak kell lennünk.” (11.sz. interjúalany)

Arra vonatkozóan, hogy a szervezetek egy-egy kihívást jelentő helyzetben hogyan tudták folytatni a működést, nem volt kérdésünk, azonban az interjúk készítése során sokszor elhangoztak arra példák, hogy az adott szervezet miként oldotta meg a problémát.

„Covid-ban volt egy online táborunk, [...] azt gondolom, hogy Romániába és Magyarországon is az első online tábor volt. Gyakorlatilag áprilisban, márciusban elmentünk karanténba, és áprilisban pedig lenyomtunk egy négy napos online tábor kisgyerekeknek, és egészen érdekes sikerekkel meg eredményekkel.” (7.sz. interjúalany)

Több interjúalany beszámolt arról, hogy voltak szervezeti átalakulások, újrakezdések a csoportok életében. Egy közösség pedig az interjú elkészítésének idejében éppen ebben az átmeneti állapotban volt.

„Jelenleg egy átalakulási szakaszban vagyunk, már aligha nevezhetnénk közösségnek, mert néhány héttel ezelőttől már csak ketten vagyunk itt és az önkéntesek, de a múltban máshogy volt. Szóval reméljük, hogy még mindig közösséget építünk, de ebben a pillanatban átalakulóban vagyunk, ami mondhatni, nagyon gyakori. [...] Ez nem mindig

konfliktus, mert az élet változik, szerelembe esnek, munkát találnak, ilyesmi. „(2.sz. interjúalany)

Az ötödik dimenzió kapcsán a társadalmi innováció **eredményeiről** is kérdeztem az interjúalanyokat. A válaszaikban nagyon erősen érződött az emberközpontúság, a társadalmi hatás fontossága. Egyik leggyakrabban említett eredmény a látogatói, résztvevői pozitív visszajelzés.

„Van itt egy ilyen tábla, a látogatók és önkéntesek leveleivel, feljegyzéseivel és életet meghatározó élményekről és remek időtöltésről írnak. Ez annyira szívmelengető, hogy kapcsolódunk az emberekkel és ők visszatérnek.” (11.sz. interjúalany)

A társadalmi hatások, kapcsán felvetődtek nem mérhető, inkább személyes tapasztalaton alapuló eredmények, viszont néhány szervezet évente készül beszámolókkal és méri a sikereiket. Két interjúalany, akik maguk is szintén készítenek statisztikákat, megfogalmazták az ezzel kapcsolatos aggályaikat.

„Tehát a munkánk hatása..., szerintem nagyon nehéz mérni, ez a probléma. Mert igen, az egyik oldalról, hogy egy oktatói szervezet vagyunk, így meg tudjuk mérni, hogy hány tanár vett részt nálunk tanfolyamokon, de nem tudjuk, mit csinálnak azon túl.” (6.sz. interjúalany)

„A számszerűsíthető eredményeinkről azért nem szívesen beszélek, mert hogy a számok azok nekem nem mondanak túl sokat. Tehát hogy az, hogy most nem tudom, hogyha azt mondom, hogy a tavaly nyáron száznál több gyerek volt a nyári iskolában, az csak egy szám, ami nem mond el még arról semmit, hogy milyen minősége volt annak, amit mi csináltunk” (7.sz. interjúalany)

Tehát a társadalmi innovációk hatása és eredménye nem olyan könnyen mérhető az egyéneket nézve, de a csoport sikeres működése is lehet eredmény, hiszen a társadalmi innováció a közösségen alapszik. Ez a válasz 5 interjúalany esetében is elhangzott.

„A különböző tevékenységek egyfajta közösségi szellemet hoznak létre, jó társadalmi hatása van az emberekre, [...] igen, ez egy találkozóhely, a javítókávézó szintén ugyanez.” (8.sz. interjúalany)

„És érezheted, amikor a videóinkat, a fotóinkat nézed, igazán érezheted ezt a közösségi részét. Ez, amit csinálunk, nem tudom, az embereket igazán összeköti, összehozza.” (3.sz. interjúalany)

Vannak azonban olyan eredmények, amelyek kézzel foghatóak, például egy produktum megjelenése, egy projekt vagy együttműködés sikeres befejezése, erre is több interjúalany asszociált.

A társadalmi innováció képviselői arra a kérdésre, hogy milyen **tanulssággal szolgálnak mások számára**, igen változatosan értelmezték. Három kategóriába sorolhatnánk a válaszokat a következők szerint: az innováció céljának megismétlése, a fenntartható életmódra való figyelemfelhívás, illetve más szerveződő közösségek számára megfogalmazott intelmek.

Egyesek a saját tevékenységükre asszociáltak tanulság kapcsán - elismételték a szervezeti célkitűzést -, míg mások kitekintettek és globálisan nézték a közvetített üzenetet:

„A földön élőknek szüksége van a földre... és törekednünk kell arra, hogy elköteleződjünk és segítsük ezt a feladatot” (13.sz. interjúalany)

„A fő üzenet az lenne, hogy sokkal nagyobb és súlyosabb válságban vagyunk annál, mint amit a médiában látunk, ahogy az emberek viselkednek és ahogy az állam csinálja a dolgokat.” (4.sz. interjúalany)

A tanulság azonban jelentheti a szerveződéssel, közösséggel kapcsolatos gondolatokat is, amelyekkel egyfajta tanácsként, motivációként üzennek más csoportoknak az interjúalanyok.

„Kezdjék el kicsiben, még ha néhány buzgó ember is van, akik szenvedélyesen szeretnének tenni valamit, kezdjék el és szerveződjének [...] sok társadalmi innovációban vannak válságok történnek dolgok [...] de kitartónak kell lenni.” (8.sz. interjúalany)

6. Összegzés

Kutatásomban áttekintettem a társadalmi innovációkat körbejáró hazai és nemzetközi szakirodalmat, bemutattam az innováció kiindulására, működésére, jellemzőire vonatkozó tanulmányokat. Az empirikus kutatásban olyan környezeti neveléssel foglalkozó szervezeteket kérdeztem meg interjú segítségével, akik Európa különböző országaiban működnek, és társadalmi innovációként tekinthetünk azokra.

Az első kutatási kérdésem a társadalmi innováció kialakulására vonatkozott: ki volt az innovátor, melyek voltak a legfőbb okok a kezdeményezés elindítására. Az innovátor legtöbb esetben több személy csoportosulását jelentette, ezt követi az önálló, egy személyben történő szervezés, majd a több, már meglévő csoportok egyesülése. A kialakulás legfőbb oka a környezetvédelem és környezeti nevelés, ezt követte a Benedek és társai (2015b) csoportosítása alapján a szeretet és hovatartozás, valamint az önbecsülés és önmegvalósítás.

A második kutatási kérdésem a tanulás, a környezeti nevelésre formáira tért ki. A tanulás a szervezetek jelentős részében tapasztalati tanuláson alapul, ez történhet direkt vagy indirekt módon. A környezeti nevelés megjelenése a Fűz és Fűzné (2020) által meghatározott csoportok

szerint kiterjed mind a három csoportra, azaz a tanulás a környezetről, a környezetben és a környezetért. A tanulási folyamatok változatosak a vizsgált szervezetekben, azonban az elmondható, hogy végső soron mindegyik célja a tanulás a környezetért: attitűdformáláson keresztül a nagyobb mértékű fenntarthatóság elérése.

A harmadik kutatási kérdéssel az egymástól való tanulásra voltam kíváncsi. A szervezetek mindegyikében szerepet kap a tudásmegosztás a résztvevők között. Tizennyolc esetben ez a rendezvény és program szerves részét is képezik.

A negyedik kutatási kérdésem kezdeményezések újíto jellegére vonatkozott. Az újítás megjelenése négy csoportra osztható: a szerveződésben és szervezeti keretek, több terület összekötése és módszer, más területeken látott gyakorlat átvétele saját területen, gyökerekhez és hagyományokhoz való visszatérés. A vizsgálatban résztvevő szervezetek nagyobb hányada helyi és regionális mértékű társadalmi innovációként sorolható be.

Az ötödik kutatási kérdésem a szervezeti keretekre, célokra vonatkozott. A szektorok szerinti megkülönböztetésben leginkább mérvadó a nonprofit, melyet a magánszektor követ, majd az informális szektor. A szervezeti forma legjellemzőbben egyesület, illetve alapítvány. Működésük finanszírozását legjobban az önkéntesek segítik, illetve számíthatnak adományokra, állami és EU-s támogatásokra, pályázatokra. A kezdeményezések célja a fenntarthatóság, a szemléletformálás és mások inspirálása.

A hatodik kutatási kérdésem a fenntarthatóságra, eredményekre vonatkozott. A fenntarthatóság kulcsának legtöbbször az elegendő anyagi forrást találták, ezt követte a motivált humán erőforrás, majd az alkalmazkodóképesség. Eredmények tekintetében a látogatói, résztvevői pozitív visszajelzéseket, a társadalmi hatást, mérhető adatokat és sikeres projekteket említették legtöbbször, valamint azt, hogy tanulsággal szolgálnak a fenntarthatóság és közösségi szerveződés témakörében.

A kutatás folytatására megoldás lehet a nagyobb elemszámmal történő vizsgálat, valamint az interjú megismétlése bizonyos idő elteltével (longitudinális kutatás), hogy megnézzük, hogyan változtak a társadalmi innovációk a jelenlegi vizsgálatához képest.

Kutatásom során igyekeztem a vizsgált szervezetek alapos megismerésére, az elmondottak alapján hasonlóságok és különbségek felkutatására. A kutatási dimenziók körbejárásával alapos képet kaphattam a kezdeményezésekről, és a vizsgálat hasznos lehet azon szervezetek számára, akik jelenleg is működnek, de alkalmazható információkat tartalmazhat a jövőben szerveződni készülőknél is.

7. Hivatkozott források

1. Agostini, M. R., Vieira, L. M., & Bossle, M. B. (2016). Social innovation as a process to overcome institutional voids: a multidimensional overview. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 17(6), 72-101.
2. Alden Rivers, B., Armellini, A., Maxwell, R., Allen, S., & Durkin, C. (2015). Social innovation education: towards a framework for learning design. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 5(4), 383-400.
3. Ardoin, N. M., Bowers, A. W., & Gaillard, E. (2020). Environmental education outcomes for conservation: A systematic review. *Biological conservation*, 241, 108224.
4. Baker, S and Mehmood, A., (2015). Social innovation and the governance of sustainable places. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability* 20(3), pp. 321-334.
5. Benedek, J., Kocziszky, Gy., Veresné Somosi M. (2015a). Új innovációs paradigma? Regionális társadalmi innovációs potenciál javításának lehetősége szakértői rendszer segítségével, lehetőségek és korlátok. „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolc, 2015. október 15-16. 247.-255.p.
6. Benedek, J., Kocziszky, Gy., Veresné Somosi M., Balaton K. (2015b). Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (2) 4-22.
7. Európai Bizottság. (2019). A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az európai zöld megállapodás. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (letöltés: 2023.09.21.)
8. European Environment Agency (2021). With people and for people: innovating for sustainability <https://www.eea.europa.eu/publications/with-people-and-for-people/with-people-and-for-people?fbclid=IwAR1vra3ArrennzHUSqBjLA e4Gc0H43r3PhnweHxH>
9. Forray R., K., & Kozma, T. (2021). Közösségi tanulás járvány idején. *Educatio*, 30(1), 36-49.
10. Füz N. & Füzne. K. M. (2020). A környezettudatosság jelentősége és fejlesztésének lehetőségei az általános iskolai oktatásban In: Szécsi, Gábor; Tóth, I. János (szerk.) Természet és felelősség: A környezeti etika és nevelés filozófiai alapjai Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadói Kör (2020) 264 p. pp. 217-244., 28 p.
11. Gunderson, L. H., & Holling, C. S. (Eds.). (2002). *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*. Island press. <https://philpapers.org/rec/GUNPUT> (letöltés: 2023. 10.03.)
12. Katona, J. (2006). Az innováció értelmezése a 2005. évben kiadott Oslo kézikönyv harmadik kiadása alapján. Magyar Innovációs Szövetség.

13. Kemp, R., & Pearson, P. (2007). Final report of the MEI project measuring eco innovation. UMMerit Maastricht.
14. Keresztes, G. (2013). Az innováció fogalmának történeti áttekintése= Historical overview of the concept of innovation. *Gazdaság és társadalom*, 2013(4), 81-95.
15. Kocziszky, G., Veresné Somosi, M., & Balaton, K. (2017). A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 48(6-7), 15-19.
16. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, https://www.researchgate.net/publication/235701029_Experiential_Learning_Experience_As_The_Source_Of_Learning_And_Development, (letöltés: 2023. 11. 22.)
17. Kovács, Gy. (2004). Innováció, technológiai változás, társadalom: újabb elméleti perspektívák. *Szociológiai szemle*, 3, 52-78.
18. Kozma T. (2019). A társadalmi innováció értelmezései. *Kultúra és Közösség* 1. sz. 5-11.
19. Márkus, E. - Boros, J. - Kozma, T. (2022): *Sustainability of Innovation*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, CHERD
20. Márkus, E. & Kozma, T. (eds.) (2019). *Learning Communities and Social Innovations*
21. Márkus, E. (2021). Community learning and social innovation. In: Boros, Julianna - Kozma, Tamás - Márkus, Edina (eds.) *Community Building and Social Innovation*. Debrecen, University of Debrecen, CHERD 220-231.
22. Moore, M. L., Westley, F. R., Tjornbo, O., & Holroyd, C. (2012). The loop, the lens, and the lesson: using resilience theory to examine public policy and social innovation. In *Social innovation: Blurring boundaries to reconfigure markets* (pp. 89-113). London: Palgrave Macmillan UK.
23. Mubita, K., Milupi, I., Monde, P. N., & Simooya, S. M. (2022). Understanding Environmental Education: Conceptualization, Definitions, History and Application. *Journal of Lexicography and Terminology* (Online ISSN 2664-0899. Print ISSN 2517-9306)., 6(2), 116-127.
24. Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *innovations*, 1(2), 145-162.
25. Nicholls, A., & Murdoch, A. (2012). The nature of social innovation. In A. Nicholls & A. Murdoch (Ed.), *Social innovation* Basingstoke: Palgrave Macmillan 3-13.p.
26. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2005). *OSLO Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data* p.46
27. Oslo Manual (2006.) *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition
28. Pete, N. (2010). A tréningezés története és sajátosságai. Juhász Erika (szerk.): *képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Debreceni Egyetem CHERD, 2010. 369-373. p.

29. Portales, L. (2019). "Social innovation: origins, definitions, and main elements," in Social inArdoin, N. M., Bowers, A. W., & Gaillard, E. (2020). Environmental education outcomes for conservation: A systematic review. *Biological conservation*, 241, 108224novation and social entrepreneurship. Editor L. Portales (New York, NY: Springer Berlin Heidelberg), pp. 8-11.
30. Quintane, E., Mitch Casselman, R., Sebastian Reiche, B., & Nylund, P. A. (2011). Innovation as a knowledge-based outcome. *Journal of knowledge management*, 15(6), 928-947.
31. Rennings, K. (2000). Redefining innovation—eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological economics*, 32(2), 333. p.
32. Sántha, K. (2006). Létezik-e hipotézis a kvalitatív kutatásban? ÚJ PEDAGÓGIAI SZEMLE, 56(11), 3–11. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/letezik-e-hipotezis-a-kvalitativ-kutatasban> (letöltés ideje: 2024. 03.20.)
33. Schumpeter, J.A. (1911). *Theory of Economic Development/Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung*. Berlin: Duncker&Humblot, 1987 (7.)
34. Seyfang, G., & Smith, A. (2007). Grassroots innovations for sustainable development: Towards a new research and policy agenda. *Environmental politics*, 16(4), 584-603.
35. Tbiliszi Nyilatkozat (1977). Kormányközi Konferencia a Környezeti Nevelésről. Zárójelentés. Budapest. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület. 2000. 78.
36. The Young Foundation. (2012). Social innovation overview: A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (J. Caulier-Grice, A. Davies, R. Patrick, & W. Norman, Eds.). Brussels: European Commission [https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/12/TEPSIE.D1.1](https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/12/TEPSIE.D1.1.Report.DefiningSocialInnovation.Part-1-defining-social-innovation.pdf).Report.DefiningSocialInnovation.Part-1-defining-social-innovation.pdf (letöltés: 2023.10.03.)
37. Varga, K. (2023). A társadalmi fenntarthatóság mérése egy társadalmi innovációs jó gyakorlat alapján. In: Veresné Somosi M., Sikos T. T. (szerk.) (2023). *A fenntarthatóság holisztikus megközelítésben*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634549314>. (Letöltve:2024.06.16. https://mersz.hu/dokumentum/m1099fhm__272/#m1099fhm_270_p1)
38. Vásárhelyi J. (ed.) (2010). *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia*. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, Budapest
39. Westley, F., & Antadze, N. (2010). Making a difference: Strategies for scaling social innovation for greater impact. *Innovation Journal*, 15(2).